

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΕΝ ΤΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ

1. Τὸ πρόβλημα τῆς νομοτελείας τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Κύριον ἔργον τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ περιγραφή καὶ ἐρμηνεία τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ ἐπομένως ἡ ἀνάλυσις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, «καθ' ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς ἐξελίξεώς του καὶ κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς μορφάς, καὶ δὴ τόσον ὡς καταστάσεων ὅσον καὶ ὡς λειτουργιῶν»¹. Κατὰ τὴν διεξαγωγὴν ὁμοῦ τοῦ ἔργου τούτου συναντᾷ τις ἀπειραρίθμους δυσχερείας οὐχὶ μόνον εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐξευρέσεως τοῦ καταλλήλου θρησκευτοψυχολογικοῦ ὕλικου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τρόπον καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἐπεξεργασίας αὐτοῦ καὶ δὴ εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ καθορισμοῦ τῆς νομοτελείας ὑφ' ἣν τελοῦν τὰ ἐπὶ μέρους θρησκευτικὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὡς καὶ σύνολος ὁ θρησκευτικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας θέλει ἑαυτήν, κατ' ἀρχὴν, ἐμπειρικὴν ἐπιστήμην καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποσκοπεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν ἀπλῶς τῆς ἰδιοτυπίας καὶ ἰδιομορφίας τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων καὶ τῆς νομοτελείας αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων. Μάλιστα ὁ W. Gruehn εἰς τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν ἔργον αὐτοῦ «Ἡ Εὐσέβεια τοῦ παρόντος» τονίζει ἰδιαζόντως τὸν ἀκραιφνῆ ἐμπειρικὸν χαρακτήρα τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας ἰσχυριζόμενος, ὅτι «οὐδεμίαν ἄλλην μέθοδον κατέχομεν σήμερον ἐκτὸς τῆς ἐμπειρικῆς, ἥτις παρέχει πλουσίας δυνατότητα² πρὸς ἀμεσον γνῶσιν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος»². Ἡ μέχρι τοῦδε ὁμοῦ ἱστορία τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας καταδεικνύει, ὅτι δὲν εἶναι τοσοῦτον εὐκόλος ὁ καθορισμὸς τῆς ἐν λόγῳ νομοτελείας, ὡς ἐκ πρώτης ὕψεως ὑπόσχεται ὁ ἐμπειρικὸς χαρακτήρ τῆς ψυχολογίας αὐτῆς. Κατὰ κανόνα ἐνῶ ὁ καθορισμὸς τῆς ἰδιοτυπίας καὶ ἰδιομορφίας τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τῆς νομοτελείας ὑφ' ἣν τελοῦν ταῦτα εἶναι οὐχὶ μόνον εὐχερῆς, ἀλλὰ καὶ διακρίνεται διὰ τὸν ἀντικειμενικὸν καὶ γενικὸν κῦρος ἔχοντα χαρακτήρα αὐτοῦ (ἐφ' ὅσον ἐξ οἰασθήποτε

1. Ν. Λοῦβαρι, Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας καὶ ἡ σχέση αὐτῆς πρὸς τὴν Θεολογίαν, «Θεολογία», τόμος ΚΒ' τεῦχος Δ' (1951) σελ. 590.

2. W. Gruehn, Die Frömmigkeit der Gegenwart. 1956. Σελ. 26. Ἴδε καὶ ἐν σελ. 22 «Als weitaus zuverlässigstes, exaktes und zugleich ergiebigstes Verfahren hat sich die experimentelle Methode bewährt».

ἀφεταιρίας καὶ ἄν ἐκκινήσῃ τις κατὰ τὴν σπουδὴν φυσικοῦ τινὸς φαινομένου θὰ καταλήξῃ εἰς τὸ αὐτὸ τέλος, εἰς τὸ ὁποῖον κατανατᾶ ἕτερός τις τὴν αὐτὴν σπουδὴν ἐπιδιώκων καὶ ἐξ ἑτέρας ἐκκινῶν ἀφεταιρίας), εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς θρησκείας ὁ καθορισμὸς οὗτος εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, ἀλλὰ πολλακίς καὶ εἰς τὰ οὐσιώδη, εἶναι ἐκάστοτε τοσοῦτον διάφορος ὥστε νὰ ἐπικρατῇ ἀπὸ μακροῦ ὄξεια μεθοδολογικὴ ἔρις περὶ τὰ προβλήματα, τοῦ τρόπου καὶ τῶν βάσεων ἐφ' ὧν δέον νὰ ἐδράζεται ἡ νομοτέλεια αὕτη. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνῶ μέχρι σήμερον ἔχει ἀσχυληθῆ μέγας ἀριθμὸς θρησκευτοψυχολόγων περὶ τὴν σπουδὴν καὶ ἐρμηνείαν τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὰ θρησκευτοψυχολογικὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ ἀπόψεις αὐτῶν δύνανται νὰ συμπέσουν εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐλάχιστα, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὀξύτητος τῆς ἐν λόγῳ ἔριδος. Τοῦτο κυρίως συμβαίνει διότι ἐπηρεάζει σημαντικῶς τὸν καθορισμὸν τῆς νομοτελείας τῶν φαινομένων τούτων, πλὴν τῶν ἄλλων, καὶ ὁ ὑποκειμενικὸς παράγων τοῦ ἐρευνητοῦ, ὅστις κυρίως μετέχει εἰς τὸν καθορισμὸν αὐτὸν διὰ τῆς ἐνσυνειδήτου ἢ ἀσυνειδήτου διατυπώσεως ὑποκειμενικῶν ἄξιολογικῶν κρίσεων. Σκοπὸς δὲ τῆς παρουσίας συντόμου μελέτης εἶναι ἡ διαπραγματεύσεις τοῦ προβλήματος τούτου, τῶν ἀξιολογικῶν δηλ. κρίσεων ἐν τῇ προσπάθειᾳ τοῦ καθορισμοῦ τῆς νομοτελείας τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ γενικώτερον ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τῆς θρησκείας. Ἐναμφιβόλως ἡ διατύπωσις ἀξιολογικῶν κρίσεων περὶ τῶν ὑπὸ σπουδὴν καὶ ἐρμηνείαν φαινομένων τούτων ἀποκλείεται τελείως ἐκ τοῦ ἔργου τῆς θρησκευτοψυχολογικῆς ἐρεῦνης. Κατὰ τὸν Ν. Λούβαριν «ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας εἶναι ἐπιστήμη ἐρευνώσα ἀπλῶς τὰ ψυχικὰ δεδομένα τῆς θρησκείας ἢ ἄλλως τὴν θρησκείαν ὡς ψυχικὴν πραγματικότητα. Διὰ τοῦτο οὔτε ἀξιολογικὰς κρίσεις περὶ τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων εἶναι ἀρμοδιὰ νὰ ἐκφέρῃ οὔτε περὶ τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας νὰ ἀποφαίνεται»¹. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὸν G. Berguer «διὰ τὴν ψυχολογίαν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἐν γεγονὸς, τὸ ὁποῖον ὀφείλει ἀπλῶς νὰ ἀναλύσῃ καὶ νὰ παρακολουθήσῃ τὰς μορφολογικὰς του ἐξελίξεις ἄνευ ἀρμοδιότητος συζητήσεως περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς του ἀξίας ἢ τῆς νομιμότητός του»². Ἡ θεμελιώδης ὁμῶς αὕτη μεθοδικὴ ἀρχή, ὡς δεικνύει ἡ ἱστορία τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ κυρίως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνάμιξιν τῶν ὑποκειμενικῶν κρίσεων τοῦ ἐρευνητοῦ περὶ τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τίθεται συχνάκις ὑπὸ μορφὴν ὀξυτάτου προβλήματος τὸ ἐρώτημα: Δύνανται ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας νὰ φθάσῃ ποτὲ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν διατύπωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς νομοτελείας τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων;

1. «Ψυχολογία», ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 591 καὶ E. Berggrun. Ἡ ψυχικὴ πηρὴ τῆς θρησκείας. Σελ. 6.

2. G. Berguer, Traité de psychologie de la religion, p. 6

2. Ὁ ὑποκειμενικὸς χαρακτῆρ τῶν θρησκευοψυχολογικῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων.

Οὕτω κυριώτατον πρόβλημα τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας παραμένει πάντοτε ἡ ἐπίτευξις τοῦ ἀντικειμενικοῦ χαρακτῆρος τῆς μεθοδολογικῆς ὁδοῦ, εἰς ἣν τρέπεται αὕτη πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ δυσχεροῦς αὐτῆς ἔργου. Ἐφ' ὅσον ἡ ψυχολογία αὐτοχαρακτηρίζεται συνήθως ὡς ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη καὶ ἐπιδιώκει τὴν πραγμάτωσιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς ἐπεξεργαζομένη τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα τοῦ θρησκευοψυχολογικοῦ ὕλικου τῇ βοήθειᾳ ἐμπειρικῶν μέσων, θὰ ὀφείλει νὰ ὀφείλει ἢ ὅλη αὐτῆς μεθοδολογικὴ ὁδὸς νὰ εἶχεν αὐτοδικαίως ἀκραιφνῆ ἐμπειρικὸν χαρακτῆρα. Ἐπαλήθευσις δὲ τοῦ γεγονότος τούτου θὰ ὀφείλει νὰ ἀπετέλει ἡ συμφωνία τῶν θρησκευοψυχολόγων τοῦλάχιστον εἰς τὰ πορίσματα ἐκεῖνα, ἅτινα σχετίζονται πρὸς τὰ κεντρικὰ καὶ συνήθη φαινόμενα τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Ὡς ὅμως ἤδη ἐλέχθη, ἡ ἱστορία τῆς ψυχολογίας δὲν μαρτυρεῖ τοιοῦτόν τι. Ὀφείλομεν διὰ τοῦτο νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον δύνανται ἅπασαι αἱ προϋποθέσεις ἐν γένει τῆς θρησκευοψυχολογικῆς ἐρεῦνης νὰ διεκδικήσουν ἀντικειμενικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐπομένως ἂν ὁ ἀντικειμενικὸς χαρακτῆρ τῶν θρησκευοψυχολογικῶν πορισμάτων συνιστᾷ ἀναμφισβήτητον πραγματικότητα.

Ὡς κύριος σκοπὸς τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας ὀρίζεται συνήθως ἡ συστηματικὴ (καὶ κατὰ Gruehn ἀκριβῆς — exakt) σπουδὴ καὶ μελέτη τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων, πρὸς βαθυτέραν καὶ πληρεστέραν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ καθόλου θρησκευτικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι πρὸς ἀπόκτησιν «ἀκριβοῦς» γνώσεως περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος αὐτοῦ. Ἡ συγκεκριμένη ὁμως αὕτη ἐπιδίωξις συνδέει ἤδη τὴν ψυχολογίαν τῆς θρησκείας πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι ὁ θρησκευοψυχολόγος ἐρευνητής. Θέτει δηλ. τὸ ἐρώτημα: δύναται ἡ θρησκευοψυχολογικὴ σπουδὴ νὰ ἀπολήξῃ εἰς ἀντικειμενικῶς ἔγκυρα πορίσματα τ. ἔ. εἰς τὴν διὰ τῆς θρησκευοψυχολογικῆς γνώσεως σύλληψιν τῆς πραγματικότητος τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος τοῦ ἀνθρώπου; Ἐφ' ὅσον δηλ. σκοπὸς τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἀλήθεια¹, δύναται ἡ ἐν λόγῳ σπουδὴ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀληθῆ καὶ ἐπομένως ἀντικειμενικὴν γνῶσιν τῆς ὑφῆς καὶ τῆς φύσεως τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων ὡς καὶ τοῦ ὅλου θρησκευτικοῦ βιώματος ὡς ἐνὸς ψυχικοῦ γίνεσθαι; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἀπαντήσεως, ἥτις εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ εἰς τὸ

1. Πρβλ. G. K r o p p. Erkenntnistheorie. I. Allgemeine Grundlegung. Berlin. 1950. S.9...betrifft die Theorie der Erkenntnis doch eine Geltungsfrage: Worin besteht das Wesen der Wahrheit und wie ist es möglich, zu objektiven Aussagen über die gegenständliche Welt zu gelangen?

π ὡς ἐπιδιώκει τὴν ἀπόκτησιν αὐτὴν ἢ ψυχολογία τῆς θρησκείας. Ὁ ἐμπειρικός ὅμως χαρακτήρ αὐτῆς σαφῶς ἐπιμαρτυρεῖ, ὅτι εἰς τὴν γνῶσιν αὐτὴν πειράται νὰ φθάσῃ αὐτὴ διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς σπουδῆς τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων τ. ἔ. διὰ τῆς ἀπομονώσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τοῦ καθαρῶς ψυχικοῦ χαρακτήρος αὐτῶν. Ἄρα ἐπιδιώξας τῆς ἀληθείας μέσῳ τῆς ψυχικῆς πραγματικότητος. Ἄλλὰ εἶναι γεγονός μεμαρτυρημένον, ὅτι ἡ ψυχικὴ πραγματικότης δὲν δύναται αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀσφαλῆ γνῶσιν τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ μάλιστα τῆς νομοτελείας, ὅφ' ἦν ταῦτα τελοῦν. Εἰς τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν ἀπολήγει τις ἐὰν ἐνθυμηθῇ τὴν ἀδυναμίαν τῆς ψυχολογιαρχίας (Psychologismus) νὰ προσφέρῃ ὀπωσδήποτε ἀληθῆ γνῶσιν. Κατὰ τὸν Alexander von Varga «τὸ θεμελιώδες ἀξίωμα τῆς ψυχολογιαρχίας ἀξιοῖ νὰ ἐξηγῇ τις τὸ πᾶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ψυχικῆς πραγματικότητος...δίδει ὅμως ἡ ψυχικὴ πραγματικότης μίαν ἀντίστοιχον βᾶσιν διὰ νὰ διευκρινισθῇ ἡ ἀλήθεια, τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς;»¹. Τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν ἰσχύει μόνον περὶ τῆς γνώσεως ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς θρησκείας ψυχολογικῆς γνώσεως, δεδομένου ὅτι καὶ αὕτη συνδέεται ἐν τέλει πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ κύρους τῆς θρησκείας, ἐφ' ὅσον ὡς λέγει ὁ Ν. Λούβαρις, ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας προετοιμάζει τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ κύρους καὶ τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας.² Ὡς δὲ παρατηρεῖ καὶ ὁ Gerhart Kropp «ὁ ψυχολογικός τύπος ἀληθείας προδίδει ὑποκειμενικο-ἐμπειρικὴν τάσιν»³. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι κατὰ τὴν ψυχολογικὴν σπουδὴν τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων ἐπικρατεῖ τὸ ὑποκειμενικόν, ἐφ' ὅσον ἡ σπουδὴ αὕτη κατευθύνεται ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν ἐμπειρικῶν ψυχικῶν δεδομένων. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὸν Λούβαριν «ἡ ἐμπειρία, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλεῖ ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας, δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὴν μοναδικὴν βᾶσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ στηρίξωμεν τὰ πάντα ἐν τῷ θρησκευτικῷ βίῳ. Τοῦτο θὰ ὀδήγῃ εἰς ἄκρατον καὶ ἅμα ἐπικίνδυνον ὑποκειμενισμόν καὶ θὰ ἠπέλκει τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἀξιοῖ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἡ θρησκεία»⁴. Ἐπομένως εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ψυχολογιαρχία ὀδηγεῖ εἰς ὑποκειμενισμόν καὶ, ὡς λέγει ὁ Varga, εἰς σχετικισμόν. Οὕτω καθ' ὅσον ψυχολογικὴ σπουδὴ τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων διαπράττει τὸ αὐτὸ λάθος, ὅπερ καὶ ἡ τῶν θρησκευμάτων ἱστορία, ἡ ὁποία διὰ τῆς καταδείξεως τῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ποικίλων μορφῶν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς καταντᾷ εἰς σχετικοκρατίαν, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς θρησκείας⁵.

1. A. von Varga. Einführung in die Erkenntnislehre. S. 28

2. Ν. Λούβαρις, Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας κλπ. «Θεολογία», τόμ. ΚΓ' (1952) τεῦχος Β' σελ. 194.

3. G. Kropp, ἐνθ. ἀν. σελ. 14.

4. Ν. Λούβαρις, Ἡ ψυχολογία κλπ. «Θεολογία», τόμ. ΚΓ' (1952) τεῦχος Α' σελ. 51.

5. Ν. Λούβαρις, «Θεολογία» Τόμος ΚΒ' (1951) τεῦχος Δ' σελ. 592.

Ὁφείλομεν, ὡς ἐκ τούτου, νὰ δεχθῶμεν ὅ,τι καὶ ὁ Varga περὶ τῆς γνώσεως ἐν γένει, ὅτι δηλ. «δὲν ὑπάρχει οὐδεμία δυνατότης νὰ ἐξηγήσῃ τις καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀληθείας εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ψυχικῆς πραγματικότητος»¹.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἐνθα ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας ἐπιδιώκει πρακτικούς σκοποὺς γεννᾶται καὶ πάλι τὸ ἐρώτημα, ἂν δύναται καθαρῶς ψυχολογικὴ σπουδὴ τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων νὰ πορίσῃ γνώσεις καταλλήλους πρὸς τοιοῦτους σκοποὺς. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς εἶναι ἐπόμενον, δεόν νὰ δοθῇ ἀρνητικὴ ἀπάντησις, ἐφ' ὅσον εὐκόλως δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ, ὅτι ἡ καθοδήγησις πρὸς πρακτικὴν βίωσιν τῆς θρησκείας δὲν δύναται νὰ γίνῃ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει καθαρῶς θρησκευτοψυχολογικῶν πορισμάτων. Ἄφου δηλ. καθαρῶς θρησκευτοψυχολογικὰ πορίσματα ἀπολήγουν εἰς πάντοτε ἐπικίνδυνον ὑποκειμενισμόν, δὲν εἶναι δυνατόν ὁ ὑποκειμενισμὸς οὗτος νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν πρακτικὴν βίωσιν τῆς θρησκείας, δεδομένου ὅτι αὕτη διέπεται ὑπὸ θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ νόμων ἀντικειμενικοῦ κύρους.

Φθάνομεν ἄρα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καθαρῶς ἐμπειρικὴ ψυχολογικὴ σπουδὴ καὶ ἐρμηνεία τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλο τέρμα εἰ μὴ ὑποκειμενικὰς θρησκευτοψυχολογικὰς κρίσεις καὶ ἀπόψεις.

3. Ὁ ὑποκειμενικὸς χαρακτήρ τῶν μεθόδων προσκλήσεως τοῦ θρησκευτοψυχολογικοῦ ὕλικου.

Ἡ ἀξιῶσις τοῦ ἀντικειμενικοῦ χαρακτήρος τῶν θρησκευτοψυχολογικῶν ἐρευνῶν συνιστᾷ ὡς μεθοδικὸς κανὼν ἐν τῇ καθόλου ἐπιστήμῃ τὴν βάσιν, τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, διότι μόνον δι' αὐτῆς ἐξασφαλίζεται ἡ εὔρεσις τῆς ἀληθείας. Διὰ νὰ φθάσῃ ἡ ἐπιστήμη εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας ὀφείλει νὰ εἶναι ἀντικειμενικὴ. Ἄλλὰ τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ψυχολογίαν τῆς θρησκείας. Διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν εὔρεσιν τῆς ἀληθείας ὀφείλει νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἀντικειμενικὴ. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἀφορῶσα ἐν προκειμένῳ εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν χαρακτήρα τῶν μεθόδων ἐν γένει καὶ κατ' ἀρχὴν, ἐνταῦθα, τῶν μεθόδων προσκλήσεως θρησκευτοψυχολογικοῦ ὕλικου γεννᾷ τὸ ἀκανθῶδες πρόβλημα τοῦ ἀντικειμενικοῦ χαρακτήρος τῶν θεμελιωδῶν μεθόδων τοῦ πειράματος καὶ τῆς αὐτοπαρατήρησις. Ἡ ἐπιστήμη ἢ ἐρευνῶσα ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ ἐπιστητοῦ διαφόρους τομεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ πείραμα καὶ ἡ παρατήρησις ἐξυπηρετοῦν ἄριστα τοὺς σκοποὺς αὐτῆς δύναται νὰ εἶναι ἀντικειμενικὴ. Διότι τοὺς ἐν λόγῳ τομεῖς διέπουν, ὡς ἤδη εἶπομεν, σταθεροὶ νόμοι καὶ ἐξ οἰασθῆποτε ἀφετηρίας καὶ ἂν ἐκκινήσῃ τις, ἐνεργῶν μετ' ἀκριβείας, θὰ φθάσῃ εἰς τὸ αὐτὸ τέρμα. Τὸ πεδίον ὅμως ἐφ' οὗ ἡ ψυχολογία

1. A. von Varga, ἐνθ. ἀν. σελ. 29.

τῆς θρησκείας ἐρευνᾶ καὶ ἐν γένει ὁ κατ' οὐσίαν μυστηριώδης χαρακτήρ αὐτοῦ, δυσχεραίνου τὴν «ἀντικειμενικὴν» ψυχολογικὴν σπουδὴν. Ἐνταῦθα ὑπάρχει μία «πρωτότυπος» δυσχέρεια, ἥτις οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ συναντᾶται. Ἐνῶ δηλ. εἰς πάντα ἄλλον τομέα τῆς ἐπιστήμης τὸ ὑπὸ σπουδῆν καὶ ἐρευναν πεδῖον ἐρεύνης κεῖται κατ' οὐσίαν ἐκτὸς τοῦ ἐρευνητοῦ καὶ οὕτω κερδίζει αὐτομάτως τὸ πόρισμα αὐτοῦ εἰς ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, εἰς τὸν ψυχολογικὸν τομέα τὸ πεδῖον ἐρεύνης κεῖται κατ' οὐσίαν ἐντὸς τοῦ ἐρευνητοῦ, δηλ. τὸ ἐρευνῶν ἐγὼ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἐρευνώμενον πεδῖον. Διότι, ὡς γνωστὸν, ἡ μοναδικὴ πηγὴ γνώσεως καὶ σπουδῆς τῶν θρησκευοψυχολογικῶν φαινομένων εἶναι, οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ αὐτοπαράτηρησις. Κατὰ τὸν Ν. Λούβαρι «θεμελιώδης τρόπος γνώσεως παραμένει πανταχοῦ ἡ αὐτοπαρατήρησις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν τὴν βᾶσιν ὅλων τῶν μεθόδων»¹. Κατὰ δὲ τὸν Jung, κατὰ τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων «ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ ἀντικείμενον καὶ δυστυχῶς, ταυτοχρόνως, τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς»². Ἡ δυσχέρεια αὕτη μαρτυρεῖ ἤδη εὐγλώττως περὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος τῶν διὰ τῆς αὐτοπαρατήρησις ἐνεργουμένων θρησκευοψυχολογικῶν ἐρευνῶν. Μὴ νομίση δέ τις, ὅτι τὸ θρησκευοψυχολογικὸν πείραμα εὐρίσκεται εἰς καλυτέραν τῆς παρατηρήσεως μοῖραν ἐξ ἀπόψεως ἀντικειμενικῆς μεθοδολογικῆς ἀξίας. Διότι ἤδη εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας τὸ πείραμα συνδέεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρὸς ὀρισμένας ὑποκειμενικὰς διαθέσεις καὶ προαισθήματα τοῦ ἐρευνητοῦ³. Κατὰ τὸν Berggravn κατὰ τὸ παρελθὸν ἠθέλησαν τινὲς «να ἀποκλείσουν πᾶν ἔχνος ὑποκειμενικοῦ ἐπειδὴ ἐφρόνουν, ὅτι τοῦτο ματαιώνει πᾶσαν ἀκρίβειαν· ἐπόθουν νὰ εἶναι ὅλος διόλου ἀντικειμενικοί. Μόνον ἡ πραγματικότης ἔδει νὰ ὀμιλῇ μόνη αὐτῇ». Ἐν τούτοις «ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤγαγεν ἡ ἔσυχος αὕτη ἀμφιβολία εἰς κριτικῶς ἐξηλεγμένην ἔννοιαν τῆς ἐπιστημονικότητος, συνεπαίρα τῆς ὁποίας δὲν ἐπιχειροῦμεν πλέον νὰ ἐξοβελίσωμεν τὴν συμμετοχὴν τῆς προσωπικότητος, ἀλλὰ ἀναγνωρίζομεν αὐτὴν ὡς τι δεδομένον»⁴. Παραθέτει δὲ τὴν γνώμην τοῦ Justus Liebig, καθ' ἣν «πείραμα, τοῦ ὁποίου δὲν προηγεῖται ἡ ἰδέα, ἔχει πρὸς τὴν ἐρευναν τὴν αὐτὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ὁ κρότος νηπιακοῦ κροτάλου πρὸς τὴν μουσικὴν». Κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὸ θρησκευοψυχολογικὸν πείραμα τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον πλεονάζει ἰδιαίχοντως λόγῳ τῆς ταυτήσεως ἐρευνῶντος καὶ ἐρευνωμένου ἐγὼ. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ πείραμα ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει εἶναι αὐτοπαρατήρησις, ἐφ' ὅσον μόνον μέσῳ αὐτῆς δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὰ κατ' αὐτὸ συντελούμενα. Ἐπομένως, ἡ αὐτοπαρατήρησις καὶ τὸ πείραμα φέρουν ἔντονον ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα. Ἄν λάβῃ δέ τις ὑπ' ὄψιν καὶ τὸν

1. Ν. Λούβαρι, «Θεολογία», τόμ. ΚΓ' (1952) τεύχ. Α' σελ. 37.

2. C. G. Jung, *Psychologie und Religion* σελ. 91, «Die Psyche ist das Objekt der Psychologie und unglücklicherweise zugleich auch ihr Subjekt».

3. Berggravn, ἐνθ. ἀν. σελ. 167.

4. Berggravn, ἐνθ. ἀν. σελ. 168.

ψυχολογικὸν νόμον τῆς προβολῆς (Projektion), κατανοεῖ διατὶ πράγματι ἐν τέλει «ἡ αὐτοπαρατηρησία ὑπόκειται πανταχοῦ ὡς βᾶσις τῆς ἐρεύνης, τῆς κατανοήσεως καὶ ἐρμηνείας»¹, καὶ διατὶ ὁ Heinz Remplein² χαρακτηρίζει τὴν αὐτοπαρατηρησίαν (Selbstbeobachtung) ὡς τὴν βασιλικὴν ὁδὸν (Koenigsweg) τῆς ψυχολογικῆς σπουδῆς. Ἡ μοναδικὴ αὕτη θρησκευοψυχολογικὴ ἀξία τῆς αὐτοπαρατηρησίας καὶ ταυτοχρόνως ὁ ἔντονος αὐτῆς ὑποκειμενικὸς χρωματισμὸς ἐξηγοῦν διατὶ «ἡ ἐκλογή τῶν μεθόδων ἐξαρτᾶται, ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως ἐκ τῶν κοσμοθεωριακῶν προϋποθέσεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀπορρέει ἡ περὶ θρησκείας ἀντίληψις τοῦ ἐρευνητοῦ καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ πλάτους τοῦ πεδίου τῆς ἐρεύνης...οὐδεμία τῶν μεθόδων εἶναι ἄμοιρος ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος»³. Ὁ ὑποκειμενικὸς δὲ οὗτος χαρακτήρ τῶν μεθόδων ἐπιηρεάζει τόσον πολὺ τὰ θρησκευοψυχολογικὰ πορίσματα, ὥστε αὐτὰ νὰ διαφέρουν ἐκάστοτε καὶ νὰ εἶναι πάντοτε σχετικὰ πρὸς τὰς ὑποκειμενικὰς ἀπόψεις καὶ κρίσεις τοῦ θρησκευοψυχολόγου ἐρευνητοῦ. Ὁ Jung μάλιστα λέγει, εἰς παρομοίαν περίπτωσιν, ὅτι ὑπάρχουν τόσαι ψυχολογίαι ὅσαι καὶ φιλοσοφίαι⁴. Ἀλλά, ὡς λέγει ὁ Ν. Λουβάρις «τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχουν τόσοι ὀρισμοί, ὅσοι καὶ φιλόσοφοι. Τοῦτο ὀφείλεται...εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἕκαστος ἀφορμᾶται πρὸς τὸν ὀρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως»⁵. Ἐπομένως ὑπάρχουν τόσαι ψυχολογίαι, ὅσοι καὶ ψυχολόγοι. Καὶ κατὰ φυσικὴν συνέπειαν θὰ ὑπάρχουν πάντοτε τόσαι ψυχολογίαι τῆς θρησκείας, ὅσοι καὶ θρησκευοψυχολόγοι, ἐφ' ὅσον ὁ χαρακτήρ ἔχει μόνον τῶν ἐμπειρικῶν θρησκευοψυχολογικῶν δεδομένων, ἀλλὰ καὶ τῶν μεθόδων προσκτήσεως τοῦ θρησκευοψυχολογικοῦ ὕλικου εἶναι κατὰ μέγα μέρος ὑποκειμενικός.

4. Ὁ ὑποκειμενικὸς χαρακτήρ τῶν μεθόδων ἐπεξεργασίας καὶ ἐρμηνείας τοῦ θρησκευοψυχολογικοῦ ὕλικου.

Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ συναχθέντος διὰ τοῦ πειράματος καὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας θρησκευοψυχολογικοῦ ὕλικου ἐπιτελεῖται διὰ δύο, ἀντιθέτων κατὰ τὴν μεθοδικὴν ἐνέργειαν, τρόπων, τῆς συνθέσεως τ.ἔ. καὶ τῆς ἀναλύσεως.

Ἡ συνθετικὴ ἢ τυπολογικὴ μέθοδος ἔργον ἔχει «τὴν συγκρότησιν μαρφολογίας τῆς θρησκείας ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς ἐμπειρίας»⁶. Ἐπεξεργαζομένη δηλ. αὕτη τὸ θρησκευοψυχολογικὸν ὕλικὸν τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων ἀνακαλύπτει καὶ καθορίζει τὰς ὁμοιοτητας καὶ τὰς διαφοράς, τὰς συγγενείας καὶ τὰς ἀντιθέσεις,

1. Ν. Λοῦβαρι, «Θεολογία» τόμ. ΚΓ' (1952), τεύχ. Α' σελ. 34.

2. H. Remplein, Die seelische Entwicklung in der Kindheit und Reifezeit. München—Basel, 1950 σελ. 31.

3. Ν. Λοῦβαρι, «Θεολογία» τόμ. ΚΓ' (1952), τεύχ. Α' σελ. 34.

4. C.G. Jung, Wirklichkeit der Seele, σελ. 9.

5. Ν. Λοῦβαρι, Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Τόμ. Α' σελ. 9.

6. Ν. Λοῦβαρι, «Θεολογία», Τόμ. ΚΓ' (1952), τεύχ. Α' σελ. 45.

αἵτινες ἐνυπάρχουν ἐν αὐτῷ καὶ σὺν ἀνάγει καὶ καθορίζει τοὺς διαφόρους τύπους, καθ' οὓς τὰ θρησκευτικὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐκδηλοῦνται ὑπὸ ὄρισμένης συνθήκας καὶ λοιπὰς προϋποθέσεις. Συνάγει πρὸς τούτοις τοὺς νόμους, αἵτινες διέπουν τὴν ἔλθῃ ὑφήν καὶ ἐκδήλωσιν τῶν φαινομένων αὐτῶν, καθὼς καὶ τοῦ συνόλου θρησκευτικοῦ βίου ὡς ὀργανικῆς καὶ ζώσης ὁλότητος. Δηλ. ἡ θρησκευτο-ψυχολογικὴ σύνθεσις προϋτίθεται τὴν τυπολόγησιν καὶ νομολόγησιν (κατὰ Λούβαριν) τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων καὶ γενικῶς τοῦ συνόλου θρησκευτικοῦ ψυχικοῦ βίου. Οἱ δύο οὗτοι ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ αὐτῆς ὡς καὶ τὸ γεγονός, ὅτι δι' αὐτῶν σκοπεῖται ἐν τέλει ἡ ἐρμηνεία τῶν ἐν λόγῳ φαινομένων, ἐν σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς θρησκευτικὰς καὶ πνευματικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου δεικνύουν, ὅτι ἡ θρησκευτοψυχολογικὴ σύνθεσις εἶναι ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐκείνη τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων μέθοδος, ἐκ τῆς ἀντικειμενικῆς ἐνεργείας τῆς ὁποίας ἤρτηται ὁ ἀντικειμενικὸς καθορισμὸς τῆς ἰδιοτυπίας καὶ ἰδιομορφίας καὶ δὴ τῆς νομοτελείας τῶν φαινομένων αὐτῶν.

Γενᾶται ἕμως τὸ ἐρώτημα δύναται νὰ εἶναι αὕτη ἀντικειμενικὴ; Κατὰ τὸν Λούβαριν «ἡ τυπολόγησις ὀφείλει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, νὰ ἀποφεύγῃ λοιπὸν μεταφυσικὰς, δογματικὰς καὶ φιλοσοφικὰς προϋποθέσεις, ψυχολογικὰς προκαταλήψεις καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν ἀπορροεῦσας ἀξιολογικὰς κρίσεις»¹. Τοῦτο θὰ ἠδύνατο πράγματι νὰ συμβῆ ἂν ὁ ἐρευνῶν ἐσπερεῖτο τελείως τῶν προϋποθέσεων τούτων καὶ μάλιστα τὰς ἡγούμεναι παντελῶς, ἂν δηλ., τρόπον τινά, ἐσπερεῖτο οὗτος ἰδίου ψυχικοῦ περιεχομένου, τὸ ὅποῖον συνήθως εἶναι ὁ φορεὺς τοιούτων προϋποθέσεων. Ἐφ' ὅσον ἕμως ὁ θρησκευτοψυχολόγος εἶναι καὶ αὐτὸς ἀνθρωπίνῃ προσωπικότητι καὶ δὴ, διὰ νὰ εἶναι τοιοῦτος, πλουσίως μεμορφωμένη, ἔπεται ὅτι, εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, εἶναι κάτοχος καὶ φορεὺς τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν. Δεδομένου δὲ ὅτι, δυνάμει τοῦ ψυχολογικοῦ νόμου τῆς προβολῆς καὶ τῆς ἐνσυνειδήτου αὐτοπαρατηρησίας, ἀντλεῖ οὗτος ἐκ τοῦ οἰκείου ψυχικοῦ περιεχομένου προκειμένου νὰ ἀποφανθῆ περὶ τῶν ἐμπειρικῶν θρησκευτοψυχολογικῶν δεδομένων, εἶναι φυσικὸν νὰ μετέχη τῶν πορισμάτων αὐτῶν καὶ τὸ ὑποκειμενικὸν του στοιχεῖον. Μάλιστα ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ τις ὅτι «ἡ τυπολογικὴ προσπάθεια προϋποθέτει ἔχι συνήθη δυνάμιν διαισθησεως καὶ βιωματικὸν πλοῦτον». Δηλ. ἂν ὁ θρησκευτοψυχολόγος δὲν ἔχει πείραν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐν γένει ζωῆς εἶναι ζήτημα ἂν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὰς θρησκευτοψυχολογικὰς του ἐρεῦνας. Ὄφείλει πράγματι νὰ διαθέτῃ οὗτος «ἐρμηνεύουσαν διαισθησιν», ἡ ὁποία ἀφορμωμένη ἀπὸ τοῦ ἰδίου βιώματος «θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ λαμβάνῃ γινῶσιν τῶν αὐτῶν ἢ ἀναλόγων φαινομένων ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ἄλλων». Διὰ τοῦτο ἔχει δικαίον ὁ ρωμαιοκαθολικὸς θρησκευτοψυχολόγος Wunderle, ὅστις λέγει, ὅτι «θρησκευτοψυχολόγος δύναται νὰ εἶναι μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος συμπληρῶναι διὰ τοῦ

1. Ν. Λούβαρι, «Θεολογία» Τόμ. ΚΙ' (1952), τεύχ. Α' σελ. 45.

πλούτου τῶν ἰδικῶν του βιωμάτων τὸ σχῆμα τῶν θεωρητικῶν γνώσεων, τὸ ὁποῖον συνεκρότησεν ἢ ἐρευνῶσα προσπάθειά του»¹. Τοῦτο ὁμῶς σημαίνει ἤδη μίαν μεθοδολογικὴν ἀντίφασιν καὶ μίαν ἕξυσιν τοῦ μεθοδολογικοῦ προβλήματος, διότι ἐξ ἑνὸς μὲν ζητεῖται παρὰ τοῦ ἐρευνητοῦ γνησίᾳ ἀντικειμενικὴ μεθοδικὴ ἐνέργεια ἄνευ ἀναμίξεως ὑποκειμενικῶν ἀξιολογικῶν στοιχείων, ἐξ ἑτέρου δὲ προϋποτίθεται ὡς ἀπαραίτητος ὅρος τῆς ἐρέυνης του ὁ «βιωματικὸς του πλοῦτος». Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἄκρως δυσχερὲς εἰς αὐτὸν νὰ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀντικειμενικὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου δέ, ταύτοχρόνως, ὑποκειμενικὸς, ἀντλῶν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πείρας, εἶναι ἐν τέλει, οὕτως ἢ ἄλλως, ὑποκειμενικὸς.

Τὰ αὐτὰ, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἰσχύουν καὶ προκειμένου περὶ τῆς θρησκαιοψυχολογικῆς ἀναλύσεως, ἐφ' ὅσον αὕτη «καταντᾷ εἰς ἐσχάτην τινὰ καὶ βαθυτάτην ἐρμηνείαν τῆς θρησκείας»². Τοιαύτη ἐρμηνεία εἶναι ἀδύνατον νὰ δοθῇ ἄνευ συμμετοχῆς ὑποκειμενικῶν στοιχείων τοῦ ἐρευνητοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ θρησκεία δὲν εἶναι ἐν καθαρῶς ψυχικὸν γίγνεσθαι, ὥστε μόνη ἢ μελέτη τῆς γενέσεως καὶ ἐξελιξεως τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων νὰ ἐξαρκῆ ὅπως παράσχη ἀντικειμενικὴν ἐρμηνείαν αὐτῆς. Ὡς ἀμφίπλευρος σχέσις ἀξιοῖ τὴν συμβολὴν πολλῶν παραγόντων πρὸς διατύπωσιν, ἔστω ψυχολογικῆς, ἐρμηνείας ἀνταποκρινομένης πρὸς τὴν ἰδιάζουσαν φύσιν καὶ μορφήν αὐτῆς.

Ἄρα λοιπόν, ἐν τέλει, καὶ αἱ μέθοδοι ἐπεξεργασίας καὶ ἐρμηνείας τοῦ θρησκαιοψυχολογικοῦ ὕλικου φέρουν, οὕτως ἢ ἄλλως, ὑποκειμενικὸν τόνον, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ ἀναπόφευκτον συνήχησιν, κατὰ τὴν θρησκαιοψυχολογικὴν ἐρευναν. Πᾶσα τοιαύτη ἐρευνα, εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, φέρει ἐκδηλον ὑποκειμενικὸν τόνον. Οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι ἐὰν ἦτο δυνατόν εἰς Feuerbach καὶ εἰς Λύγουστίνος νὰ ἐνεργήσουν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους καὶ τὰς αὐτὰς συνθήκας θρησκαιοψυχολογικὴν ἐρευναν θὰ κατέληγον εἰς τὰ αὐτὰ πορίσματα. Τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ θρησκαιοψυχολογικῇ ἐρέυνῃ δέον νὰ ἀναγνωρισθῇ a priori.

5. Τὸ μεθοδολογικὸν αἶτημα τῆς ἀποφυγῆς ἀξιολογικῶν κρίσεων.

Θεμελιῶδες θρησκαιοψυχολογικὸν ἀξίωμα, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἶναι ἡ ἀποφυγὴ ἐκ μέρους τοῦ ἐρευνητοῦ διατυπώσεως ἀξιολογικῶν κρίσεων περὶ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ κύρους, τόσον τῶν ἐπὶ μέρους θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων ὅσον καὶ τῆς θρησκείας ἐν γένει. Οὗτος ὀφείλει νὰ ἀρκεῖται μόνον εἰς «τὴν διαπίστωσιν» ρυθμικῶν ἐπαναλήψεων τῶν αὐτῶν ἢ ὁμοίων φαινομένων καὶ εἰς τὴν συγκρότησιν θρησκαιοψυχολογικῶν τύπων». Κατὰ τὸν Gruen ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας, ὡς ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, ἐπεξεργάζεται τὰ γεγονότα τοῦ θρησκευτικοῦ βίου ἀνεξαρτήτως τοῦ ζητήματος τῆς ἀληθείας αὐτῶν³.

1. Ν. Α ο ὄ β α ρ ι, ἐνθ. ἀν. σελ. 53.

2. Ν. Α ο ὄ β α ρ ι, «Θεολογία» τόμ. ΚΓ' (1952) τεύχ. Α' σελ. 53.

3. W. Gruen, Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας, σελ. 27.

Κατὰ δὲ τὸν Berguer ἡ θρησκευτικοψυχολογικὴ σπουδὴ δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν βάσεων τῆς θρησκείας, οὔτε ἐξ ἄλλου εἰς τὴν κατάφασιν ἢ ἀρνησιν αὐτῆς¹. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Λούβαριν κῆ ψυχολογία τῆς θρησκείας εἶναι ἐπιστήμη ἐρευνητικὴ ἀπλῶς τὰ ψυχικὰ δεδομένα τῆς θρησκείας ἢ ἄλλως τὴν θρησκείαν ὡς ψυχικὴν πραγματικότητα. Διὰ τοῦτο οὔτε ἀξιολογικὰς κρίσεις περὶ τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων εἶναι ἀρμοδίαι νὰ ἐκφέρη, οὔτε περὶ τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας νὰ ἀποφαίνεται². Τὸ μεθοδολογικὸν τοῦτο αἶτημα δικαιολογεῖται πλήρως, ἐφ' ὅσον ἡ ἐρευνα τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων ὀφείλει νὰ ἐντοπισθῇ καὶ περιορισθῇ εἰς τὰ ὅρια τῆς ψυχικῆς πραγματικότητος. Ἄλλως δημιουργεῖται πράγματι τὸ πρόβλημα τῆς συγχύσεως τῶν πεδίων τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας. Εἰς τοιαύτην σύγχυσιν ὠλισθήσε, κατὰ τὸν Λούβαριν³ καὶ τὸν Gruehn⁴, ὁ γερμανὸς θεολόγος Wobbermin, ὁ ὁποῖος συνέδεσεν τὴν ἐρευναν τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων πρὸς τὰς ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἀπορρεούσας, σχετικὰς πρὸς αὐτά, ἀξιολογικὰς κρίσεις. Τοῦτο ὅμως ἐθεωρήθη ὡς ἀσυγχώρητον μεθοδολογικὸν σφάλμα, διὰ τοῦτο πολλοὶ ἀντέδρασαν κατ' αὐτοῦ (Troeltsh—Vorbrodt). Ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ θρησκευτικοψυχολογικὴ ἐρευνα «οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν δικαίωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν» τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων.

6. Ἡ ὀργανικὴ σχέσις τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων πρὸς τὰ θρησκευτικοψυχολογικὰ πορίσματα.

Ὅσον ὅμως ἀπλοῦν καὶ αὐτονόητον καὶ ἄν φαίνεται τὸ μεθοδολογικὸν τοῦτο αἶτημα τῆς ἀποφυγῆς τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων κατὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἰδιοτυπίας τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων, τόσον δυσχερεστέρα καθίσταται ἡ τήρησις καὶ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ κατὰ τὴν μεθοδικὴν θρησκευτικοψυχολογικὴν ἐρευναν. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποστηρίξῃ, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Jung, ὅτι ὑπάρχουν τόσαι ψυχολογίαι ὅσαι καὶ φιλοσοφίαι, ὡς καὶ τὰ ἤδη λεχθέντα, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ὁ σεβασμὸς τοῦ ἀξιώματος τούτου ἐκ μέρους τοῦ θρησκευτικοψυχολόγου. Διότι ἐφ' ὅσον ἡ θρησκευτικοψυχολογικὴ ἐρευνα γίνεται διὰ τὴν γνῶσιν σημαίνεται, ὡς εἶπομεν ἤδη, ὅτι ζητεῖται ἡ ἐξ ἐὺ ρ ε υ σ τ ι ς τ ῆ ς ἀ λ η θ ε ί α ς περὶ τοῦ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τῆς ἰδιοτυπίας καὶ ἰδιομορφίας τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων, δεδομένου ἄλλως τε ὅτι, κατὰ τὸν Λούβαριν, «γνώσις σημαίνει ἢ διὰ τῆς νοήσεως σύλληψις μιᾶς πραγματικότητος

1. G. Berguer, ἔνθ. ἄν., σελ. 4.

2. Ν. Λούβαρι, «Θεολογία», Τόμ. ΚΒ' (1951) τεύχ. Δ' σελ. 591.

3. Ν. Λούβαρι, «Θεολογία», Τόμ. ΚΓ' (1952) τεύχος Α' σελ. 59.

4. W. Gruehn, Die Frömmigkeit... σελ. Η «Wobbermin meint mit seiner «Transzendentalpsychologie» (die einen unangenehmen Anklang an Spiritismus hat) so G. Vorbrodt) einen neuen Beweis des Glaubens gefunden zu haben».—

ὡς ὑποχρεωτικῆς ἀληθείας»¹. Ἐν, λοιπόν, θρησκευτοψυχολογικὸν πόρισμα περὶ τῆς ἰδιοτυπίας καὶ ἰδιομορφίας ἐνὸς οἰουδήποτε θρησκευτοψυχολογικοῦ φαινομένου, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀκόμη δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ κριθῆ ἕκ τῆς ἐπόψεως «ἀληθές—ψευδές», «ὀρθόν—ἐσφαλμένον», ὡς γινώσιν παρέχον πρέπει νὰ παρέχη τὴν ἀλήθειαν. Ἐπομένως καὶ μόνος ὁ καθορισμὸς τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ σημαίνει ἔμμεσον ἢ ὑποδηλουμένην ἀξιολογικὴν κρίσιν. Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη γίνεται ἡ ἔρευνα πρὸς πρακτικοὺς σκοποὺς συμβαίνει ἔμμεσος διατύπωσις ἀξιολογικῶν κρίσεων, δεδομένου ὅτι εἶναι βέβαιον, ὅτι οὐδεὶς θρησκευτοψυχολόγος θὰ καταλήξῃ εἰς θρησκευτοψυχολογικὰ πορίσματα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀντιτίθενται πρὸς τὰς ὑποκειμενικὰς θρησκευτικὰς τοῦ πεποιθήσεις. Ὁ ἐν τοῖς προηγουμένοις τονισθεὶς ὑποκειμενικὸς χαρακτήρ τῆς ὅλης θρησκευτοψυχολογικῆς ἐρεύνης ἐνισχύει ἔτι περισσότερον τὴν ἰδέαν, ὅτι εἶναι ἤδη a priori ἐξασφαλισμένη μία συμφωνία τῶν πορισμάτων αὐτῆς πρὸς τὴν πρακτικὴν αὐτῶν ἀξίαν, ὡς βιοῦ αὐτὴν ὁ ἔρευνητής. Εἶναι ἀδύνατον ἐπομένως καὶ ἕκ τῆς ἐπόψεως ταύτης νὰ στεροῦνται ἔμμέσων ἀξιολογικῶν κρίσεων τὰ πορίσματα οἰουδήποτε θρησκευτοψυχολόγου. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἐφ' ὅσον, ὡς λέγει ὁ Wunderle, καὶ ὡς εἶναι ἀληθές, εἶναι ἐπιβεβλημένον ὅπως, πρὸς ἀκριβεστέραν κατανόησιν τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων, συμπληρώσῃ ὁ θρησκευτοψυχολόγος τὰ πορίσματα αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ προσωπικοῦ βιωματικοῦ τοῦ πλοῦτου, εἶναι ἀναπόφευκτος ἡ ἀνάμιξις μετὰ τῶν πορισμάτων αὐτοῦ καὶ ἀτομικῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων. Οὕτως ἢ ἄλλως ἢ προσωπικότητος τοῦ θρησκευτοψυχολόγου εἶναι μία σύνθεσις ἀξιολογικῶν ροπῶν καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἐκφράζεται διὰ τῆς προσωπικῆς βιωματικῆς τοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν θρησκευτοψυχολογικῶν τοῦ πορισμάτων δίδει διέξοδον καὶ τόπον ἐκφράσεως εἰς τὰς ἐν λόγῳ ροπὰς. Πρὸς τοῖς ἀνωτέρω, τέλος, ἐρωτᾶται πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ στερηθῆται ἀξιολογικῶν κρίσεων ἐν θρησκευτοψυχολογικὸν πόρισμα, τὸ ὁποῖον καθορίζει τὴν ὕψην καὶ μορφήν ψυχικοῦ τινὸς περιεχομένου, τὸ ὁποῖον πάλιν εἶναι ἔκλυσις καὶ ὕλική ἐκφρασις τῆς συναντήσεως δύο ἀξιῶν, τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγῶ καὶ τῆς ὑπερτάτης ἀξίας τοῦ Θεοῦ; Ἡ περὶ τοῦ περιγραφομένου καὶ ἐρμηνευομένου θρησκευτικοῦ φαινομένου ἀξιολογικὴ κρίσις εἶναι βαθύτατα συνυφασμένη μετὰ τῆς ὅλης θρησκευτοψυχολογικῆς ἐρεύνης. Δηλ. εἶναι ὀργανικὴ ἢ σχέσις τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων πρὸς τὰ θρησκευτοψυχολογικὰ πορίσματα. Ἐχει διὰ τοῦτο δίκαιον ὁ καθηγητὴς τῆς ἰατρικῆς ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου E. B. Strauss, ὁ ὁποῖος ἀποφαίνεται, ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ ἀποξενώσῃ τις τὴν ψυχολογίαν μιᾶς φιλοσοφίας τῶν ἀξιῶν².

¹ Ἡ διαπίστωσις αὕτη τῆς ὀργανικῆς σχέσεως τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων

1. E. Berggravn, ἐνθ. ἀν. σελ. 10.

2. E. B. Strauss, Quo Vadimus? Irrwege der Psychotherapie, σελ. 17.

πρὸς τὰ θρησκευτοψυχολογικὰ πορίσματα μαρτυρεῖ περὶ τῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας συναντᾷ ἢ ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας, ὅπως καταλήξῃ εἰς γενικὸν κῦρος ἔχοντα θρησκευτοψυχολογικὰ πορίσματα. Πλήρῃ δὲ συνείδησιν καὶ συναίσθησιν τῶν δυσχερειῶν τούτων ἔχουν πάντες οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ψυχολογίαν ταύτην. Ὁ Gruehn λέγει σχετικῶς «ὅσον πλυσία καὶ ἂν εἶναι ἢ μέχρι τοῦδε ἐξιστορηθεῖσα ἐξέλιξις τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας, ὅμως δὲν κατάρθωσεν εἰσέτι νὰ καταλήξῃ εἰς σύμφωνον γνώμην περὶ τῶν σπουδαιοτέρων πορισμάτων. Ἐνεκα τούτου μόνον ὑπὸ ὄρους δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ συστηματικῆς καὶ κατὰ σχέδιον προόδου τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης ἐν ταῖς μέχρι τοῦδε μνημονευθείσαις κατευθύνσεσι, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ κύρια σημεῖα τῶν θρησκευτοψυχολογικῶν προβλημάτων. Ἡ κατάσταση αὕτη τῶν πραγμάτων ἄγει εἰς ὑπόθεσιν περὶ θεμελιωδῶν σφαλμάτων κατὰ τὴν μεθοδικὴν θέσιν τῶν προβλημάτων»¹. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λούβαρις βεβαιοῖ ὅτι «ἡ ἐκ κοσμοθεωριακῶν προϋποθέσεων ἐξάρτησις κατευθύνσεων καὶ μεθόδων εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως φανερά... ἡ κοσμοθεωριακὴ αὕτη ἐξάρτησις τῶν ψυχολογικῶν κατευθύνσεων καὶ μεθόδων ἀποτελεῖ ἓνα ἐκ τῶν λόγων τῆς κρίσεως, ἡ ὁποία σοβεῖ εἰς τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν καὶ ἡ ὁποία κατέστησε προβληματικὴν τὴν δυνατότητα ἐνιαίου ὀρισμοῦ τῆς ἐννοίας τῆς ψυχολογίας ὡς ἐπιστήμης, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἢ κατὰ τῆς κρίσεως ταύτης ἀνίδρασις δὲν κατάρθωσε νὰ ἄρῃ αὐτὴν ἀδιαβλήτως»².

Ἡ διαπιστωμένη ἀντίφασις μεταξὺ τοῦ μεθοδολογικοῦ αἰτήματος τῆς ἀποφυγῆς ἀξιολογικῶν κρίσεων καὶ τῆς πραγματικότητος τῆς θρησκευτοψυχολογικῆς ἐρεύνης, ἡ ὁποία συνδέεται ὀργανικῶς πρὸς αὐτὰς δεικνύει ὅτι ἡ πειραματικὴ ἀπομόνωσις τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων πρὸς καθαρὰν ψυχολογικὴν σπουδὴν εἶναι καθ' ἀρχὴν τι ἀδύνατον. Ἐπὶ μόνῃς τῆς ἐμπειρίας βασιζομένη περιγραφὴ καὶ ἐρμηνεία τῶν φαινομένων τούτων δὲν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς πραγματικῶς ἀντικειμενικὴν γνῶσιν τοῦ ψυχικοῦ γίνεσθαι τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Μία προσεκτικὴ παρατήρησις τῶν μνημονευθέντων ἔργων τοῦ M. Gruehn «Ψυχολογία τῆς Θρησκείας» καὶ τοῦ X. Berguer «Πραγματεία περὶ τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας», δύναται νὰ καταδείξῃ σαφῶς τὸν ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα τῶν θρησκευτοψυχολογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐπομένως τὴν ὀργανικὴν πρὸς αὐτὰς σχέσιν τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων τοῦ ἐρευνητοῦ.

7. Ὁ ὑποκειμενικὸς χαρακτῆρ τῶν ἔργων τοῦ W. Gruehn καὶ G. Berguer

Ἐν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινόμενον εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα ἢ ὁ χῶρος ἡ καλύτερον ὁ ναὸς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συντελεῖται ἡ συνάντησις τοῦ θρησκευόντος

1. W. Gruehn, Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας, σελ. 34.

2. Ν. Λούβαρις, «Θεολογία», Τόμ. ΚΒ' τεύχος Δ' (1951) σελ. 579 ἐξ.

ἐγὼ μετὰ τῆς ὑπερτάτης ἀξίας, τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν ὁ θρησκευτοψυχολόγος ἐρευνητῆς εἶναι ρωμαιοκαθολικὸς ἢ διαμαρτυρόμενος εἶναι a priori βέβαιον, ὅτι τὰ πορίσματα εἰς τὰ ὁποῖα θὰ καταλήξῃ ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διαρρύθμισιν καὶ ζωγραφικὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὰς προϋποθέσεις καὶ τοὺς ὅρους καθ' οὓς πραγματοποιεῖται ἡ συνάντησις αὕτη θὰ εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰς λατρευτικὰς καὶ δογματικὰς ἀρχὰς τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Τοῦτο διαπιστοῖ τις κατὰ τὴν μελέτην ἐνὸς οἰουδήποτε θρησκευτοψυχολογικοῦ ἔργου. Ἀ.χ. γίνεται σήμερον δεκτόν, ὅτι οἱ δύο μεγάλοι καὶ διαπρεπεῖς σκαπανεῖς καὶ θεμελιωταὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας, ἀμερικανοὶ ψυχολόγοι, W. James καὶ E. Starbuck δὲν ἐπέτυχον νὰ περιγράψουν καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ὼ ς τὸ ψυχικὸν γίνεσθαι τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Διὰ τὸν W. James λέγει ὁ Λούβαρις, ὅτι «νοθεύει τὴν ἐμπειρίαν διὰ προϋποθέσεων εἰλημμένων ἐκ τῆς κοσμοθεωρίας του»¹. Κατὰ δὲ τὸν Berguer «ὁ καθηγητῆς J. B. Pratt θεωρεῖ ὅτι ὁ James καὶ ὁ Starbuck..προὐχώρησαν πολὺ μακρὰν ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ὅπως δικαιώσουν τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῆς εὐαγγελικῆς θεολογίας»². Ἐκτὸς ὅμως αὐτῶν, ὡς ἐλέχθη ἤδη, καὶ ἄλλοι θρησκευτοψυχολόγοι παρουσιάζουν εἰς τὰ ἔργα των ἔκδηλον τὸν ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα. Δειγματος χάριν ἐξετάζομεν πρῶτον τὸ ἔργον τοῦ Gruehn καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ Berguer διὰ νὰ καταδείξωμεν τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός τῶν ἐν αὐτοῖς περιεχομένων ἀξιολογικῶν κρίσεων.

Ὁ Gruehn ἐν πρώτοις δὲν ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν ἐπὶ τῶν θρησκευτοψυχολογικῶν του πορισμάτων προβολὴν τῶν ὑποκειμενικῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων, ἀλλ' ἐπιχειρεῖ, ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως, μίαν θρησκευτοψυχολογικὴν θεμελιώσιν τῆς διαμαρτυρομένης θεολογίας. Ἀναλύων τῆς γένεσιν τοῦ θεμελιώδους θρησκευτικοῦ ψυχικοῦ γεγονότος κατὰ τὴν μελέτην τῶν λειτουργικῶν καὶ τῶν εἰδῶν αὐτοῦ, πειρᾶται νὰ ἐξάρῃ καὶ τονίσῃ ἰδιαζόντως τὴν ὀπωσδήποτε δευτερεύουσαν σημασίαν τῆς βουλήσεως κατὰ τὴν ἐξέλιξιν κυρίως τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου ψυχικοῦ γεγονότος. Ἡ πρόθεσις του αὕτη καταφαίνεται ἐκ τῶν κάτωθι παρατιθεμένων παρατηρήσεων αὐτοῦ. «Ἐὰν ἡ κριτικὴ, ἰδίᾳ δὲ ἡ ἐκ μέρους τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, ἐξακολουθῇ ἀκόμη μετ' ἰσχυρογνωμοσύνης νὰ τονίζῃ ὑπερβαλλόντως τὰ βουλευτικὰ γεγονότα ἐν τῷ θεμελιώδει θρησκευτικῷ ψυχικῷ γεγονότι, ἀντιδιαστελλομένη πρὸς τὰ ἡμέτερα πορίσματα περὶ τῆς ὑφῆς αὐτοῦ, τοῦτο προέρχεται ἀπλῶς καὶ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι συγχέει τὸ θεμελιώδες ψυχικὸν γεγονός μετὰ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτὸ διαθέσεως. Τοιαῦται ἀβλεψίαι παρουσιάζονται εὐκολώτατα κατὰ τὴν διὰ χονδροειδεστέρων μέσων γιγνομένην ἀνάλυσιν. Πάντως ὅμως οὐδαμῶς τὸ θεμελιώδες ψυχικὸν γεγονός, ἀλλὰ μόνον ἡ διάθεσις περιέχει ἰσχυρὰ βουλευτικὰ στοιχεῖα. Ἀνεξαρτήτως

1. N. Λούβαρι, «Θεολογία», Τόμ. KB'. (1951) τεῦχος Δ' σελ. 598.

2. G. Berguer, ἐνθ. ἀν. σελ. 87.

πρὸς ταῦτα ἡ σπουδαιότης ἐν προκειμένῳ τῆς βουλήσεως οὐδὲ ὁλως εἶναι ἀπόλυτος¹. Αὕτη ἔχει μόνον ἀκτῖνά τινα δράσεως εἰς τὸ νὰ εὐνοῇ τὴν διάθεσιν, οὕτω δὲ καὶ τὸ ψυχικὸν γεγονός πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν. Πάλιν ὅμως καὶ ἐν αὐτῇ περιορίζεται διὰ τῶν δύο ἄλλων παραγόντων, οἵτινες συνεργοῦσιν εἰς τὸ ψυχικὸν γεγονός. Ἡ βούλησις π.χ. οὐδέποτε δύναται διὰ μιᾶς νὰ ἐκβιάσῃ μίαν πλήρως ἀνοικτὴν διάθεσιν ἐν ἀτόμῳ τινί, ὅπερ διαρκῶς εἶχε κριτικὴν διάθεσιν ἢ ἦτο κριτικῶς ἐκ τῆς φύσεως προδιατεθειμένον. Ἐὰν παρὰ ταῦτα ἐπιχειρήσῃ τοιοῦτόν τι, τότε θὰ καταλήξῃ εἰς ὄλως πρὸς φύσιν, εἰς ὑπερβολικὰ ἢ προσποιητὰ γεγονότα. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης οὐ μόνον ὁ ἰσχυρὸς τονισμὸς μιᾶς θρησκευτικῆς βουλησιαρχίας ἐν τῇ θεολογίᾳ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων παρουσιάζεται ὡς ὑποπτος, ἀλλὰ καὶ αἱ σύγχρονοι μυστικαὶ τάσεις, αἵτινες ἐπιχειροῦσι μίαν ἐποχὴν ὑπερκριτικὴν νὰ στρέψωσι διὰ τῆς βίας εἰς ἄλλην κατεύθυνσιν, εἶναι ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνοι. Προκαλεῖ τὴν ἐντύπωσιν, ὡς ἐὰν πᾶς καθ' ἑαυτὸ μυστικισμὸς μόνον διὰ τῆς μεθόδου ταύτης θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραχθῇ, ἦτοι δι' ἀσκήσεως τῆς βουλήσεως, διὰ καθοδηγήσεως αὐτῆς δι' ἀσκήσεως εἰς συγκέντρωσιν τῆς βουλήσεως καὶ διὰ ἐκουσίας συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς (κατὰ Α. Magor), διὰ μὴ εὐαγγελικῆς ὑπερβολῆς εἰς προσευχὰς καὶ νηστείας (πρβλ. τὸ Yoga ἐν τῇ Ἰνδικῇ εὐσεβείᾳ). Ἡ θρησκεία ὅμως εἶναι κάτι τι ἀνώτερον τοῦ μυστικισμοῦ ἢ τῆς ὀρθολογικῆς νοησιαρχίας: διότι αὕτη δύναται νὰ προέλθῃ μόνον ἐκ τῆς ἐλευθερίας, καὶ δὴ ἐξ ἐκείνης τῆς ἐλευθερίας, πρὸς ἣν ὁ θεὸς φέρει ἀναγκαστικῶς τὸν ἄνθρωπον ὁδηγῶν αὐτὸν ἐκ τῶν ἔνδον... Δικαίως ὅθεν λέγει ὁ K. Girgensohn· «ἡ βαθυτάτη ρίζα τῆς θρησκείας εὐρίσκειται ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως καὶ θελήσεως»². Ἡ ἀπόρριψις αὕτη τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὡς οὐσιώδους παράγοντος καὶ προϋποθέσεως τοῦ κεντρικοῦ θρησκευτικοῦ ψυχικοῦ γεγονότος, ἦτις, ὡς γνωστόν, συνιστᾷ θεμελιώδη δογματικὴν ἀλήθειαν τῆς ἐκκλησίας τῶν διαμαρτυρομένων, ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν «θρησκευτοψυχολογικὴν» διαπίστωσιν τῆς ἐτέρας, ἐπίσης οὐσιώδους προϋποθέσεως, ὅτι ἐφ' ὅσον «ἡ σπουδαιότης τῆς θελήσεως οὐδὲ ὁλως εἶναι ἀπόλυτος» τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν εἰς γεῖρας τοῦ Θεοῦ. Πράγματι «καὶ ἐκδηλώσεις τῆς Θείας ἀποκαλύψεως, αὐτὸς ὁ Θεὸς πρὸς ἐρχεται ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν ἕν ἕκαστον ἐγώ»³. Ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος βλέπει ἐν προκειμένῳ σαφῆ τὴν σπουδαιότητα τῆς ὑπερβατικῆς θείας «ἡ γέσις»⁴. Οὗτος δὲν ἔχει μόνον τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι ὑποχείριος τυφλῆς τινὸς «μείρας», ἀλλὰ καὶ ἐρμηνεύει τὴν καθοδηγήσιν μεθ' ἧς ἀναγομένην βαθύτητα καὶ ἐλευθερίαν ὡς ἐνέργειαν τοῦ ζῶντος Θεοῦ»⁴.

1. Τὰς ὑπογραμμίσεις ἐσημειώσαμεν ἡμεῖς.

2. W. Gruen, *Ψυχολογία τῆς θρησκείας*, σελ. 114 ἐξ.

3. W. Gruen, ἔνθ. ἀν. σελ. 119.

4. W. Gruen, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 118.

Δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ μὴ διαπιστωθῇ «θρησκευτοψυχολογικῶς» καὶ ἡ ἀξία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τ. ξ. τῆς Ἀγ. Γραφῆς ὡς οὐσιώδους προϋποθέσεως πρὸς γένεσιν τοῦ θεμελιώδους θρησκευτικοῦ ψυχικοῦ γεγονότος. Διὰ τὴν γένεσιν τούτου, κατὰ Gruehn, ἀπαιτοῦνται ψυχολογικῶς τρεῖς παράγοντες. Ὁ εἷς εἶναι ὁ ὑποκειμενικός, τ. ξ. ἡ διάθεσις (Einstellung). Ὁ ἕτερος εἶναι ὁ ἀτομικός δηλ. ἡ ἀτομικὴ ὕψη. Καὶ ὁ τρίτος ὁ ἀντικειμενικός, ἦτοι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀενάτως προκαλεῖται καὶ διὰ τὴν μεταφυσικὴν κέκτηται σπουδαιότητα τὸ γεγονός, ὅτι διαρκῶς καὶ κατ' ἐπανάληψιν παρουσιάζεται ἐν τοῖς πειράμασι τὸ φαινόμενον, ὅτι μεταξὺ τῶν διαφορωτάτων θρησκευτικῶν φράσεων τὰ ἐκ τῶν ἀγίων γραφῶν προερχόμενα προκαλοῦσιν ἰδιαζόντως ζωνρὰ καὶ διαρκῆ ψυχικὰ γεγονότα. Οὐδεμίαν ποιητικὴν ἢ ὀξύνουσις διατύπωσις κατορθώνει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν βαθύτητα τῶν ἐξόχων τούτων λόγων τῆς πίστεως. Ἐν προκειμένῳ ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας ἴσταται πρὸ τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου, ὅπως καὶ ἡ τῶν θρησκευμάτων καὶ ἡ θεωρία τῆς γνώσεως, αἵτινες οὐδεμίαν ἱκανοποιητικὴν λογικὴν ἐξήγησιν δύνανται νὰ παράσχωσι περὶ τῆς ἐπενεργείας ταύτης τῶν Γραφῶν»¹. Τοῦτο πάντως ἐξηγεῖται κατὰ τὸν Γερμανὸν θρησκευτοψυχολόγον διατὶ «τὸ κυρίως ἐπενεργοῦν δὲν εἶναι τὸ ψυχικὸν στοιχεῖον, ἀλλ' ὁ ἀντικειμενικός λόγος. Αὐτὸς κέκτηται τὴν κατ' ἐξοχὴν οὐσιώδη σημασίαν ἐν τῇ θρησκείᾳ. Πάντα τὰ ψυχικὰ γεγονότα ἐν τῇ γενέσει των ἀνάγονται κυρίως εἰς τὸν λόγον τοῦτον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν ὕψιστον αὐτοῦ ὑπάρχοντα Θεόν»². Ἐπομένως «κατ' αὐτὴν (τὴν διάθεσιν) δύνανται νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἀπαίτησις τοῦ Λουθήρου, ὅπως τὸ κήρυγμα ἐκλαμβάνεται ὡς λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ ὡς λόγος ἀνθρώπου, κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον δύνανται νὰ παράγονται πραγματικὰ θρησκευτικὰ ψυχικὰ γεγονότα»³. Ἡ θρησκευτοψυχολογικὴ αὕτη διαπίστωσις τῆς ἀληθείας τῶν προτεσταντικῶν δογματικῶν διδασκαλιῶν σημαίνει ἢ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου συμφωνεῖ πλήρως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας. Πράγματι «γενικῶς δι' εἰπεῖν, ἡ ἐμπειρικὴ διαπίστωσις τῶν ὄρων τῆς γενέσεως τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν γεγονότων παρέχει μίαν εἰκόνα, ἥτις ὅλως παρὰ δόξως συμφωνεῖ πρὸς τὰς σχετικὰς γνώμας τοῦ Λουθήρου». Ἐπίσης «ὅπως προκειμένου περὶ τοῦ θεμελιώδους θρησκευτικοῦ ψυχικοῦ φαινομένου, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀποκαλύπτομεν παρὰ δόξως, ὅτι τὸ πειραματικῶς συλλαμβανόμενον ψυχικὸν γεγονός τῆς πίστεως διατελεῖ ἐκπληκτικῆς συμφωνίας μετὰ τῆς ψυχολογικῆς ἀντιλήψεως τῶν εὐαγγελίων ὡς καὶ μετὰ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Λουθήρου»⁴. Καὶ πάλιν «ἡ καταδειχθεῖσα αἰτιώδης σχέσις μεταξὺ ψυχικοῦ παράγοντος καὶ αὐθεντίας δεικνύει ἡμῖν καὶ τὴν ἐμπειρικὴν

1. W. Gruehn, ἐνθ. ἀν. σελ. 122.

2. W. Gruehn, ἐνθ. ἀν. σελ. 119.

3. W. Gruehn, ἐνθ. ἀν. σελ. 110.

4. W. Gruehn, ἐνθ. ἀν. σελ. 141.

δικαιολογίαν περί τῆς βαθείας γνώμης τοῦ Λουθήρου, ὅτι δηλ. οὐχὶ ὁ νόμος (ἢ αὐθεντία) ἄγει εἰς εἰρήνην πρὸς τὸν Θεόν... ἀλλ' ἀντιστρόφως, ἢ συμφιλίωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ... ἄγει εἰς ἀποδοχὴν τοῦ νόμου»¹. Τέλος «εἶναι ἄξιον πολλοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πορίσματα τῆς νεωτέρας ψυχολογίας τῆς θρησκείας, ἅτινα πολὺ πλησιάζουσι πρὸς τὰς θρησκευτοψυχολογικὰς γνώμας τοῦ Λουθήρου, εἶναι καὶ ἐνταῦθα σύμφωνα πρὸς αὐτόν»². Ἄλλὰ τὰ θρησκευτοψυχολογικὰ πορίσματα τοῦ Gruehn δὲν ἐπικυρώνουν μόνον τὰς δογματικὰς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας του. Ἀποδεικνύουν, κατ' αὐτόν, ὡς ἀβασίμους καὶ ἀληθεῖς τὰς διδασκαλίας ἄλλων ἐκκλησιῶν. Οὕτω ὁ μυστικισμὸς εἶναι μία ἀποπλάνησις τῆς εὐσεβείας³. Ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς δὲ αὐξήσεως τῆς βουλητικῆς ἐνεργείας κατὰ τὸ μυστικὸν θρησκευτικὸν ψυχικὸν γεγονός δύναται τὸ ἄτομον νὰ ὀδηγηθῆ «κατ' ἀνάγκην εἰς βαρείας, βαρυτάτας μάλιστα ὑποστροφάς (εἰς ἐποχὰς μαρασμοῦ, ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ πλήρους ἐγκαταλήψεως ὑπ' αὐτοῦ· εἰς βαρεῖαν ταραχὴν τοῦ νευρικοῦ συστήματος, εἰς κεφαλαλγίας, εἰς πνευματικὴν κενότητα, εἰς ψευδαισθήσεις κλπ)· δύναται δὲ μάλιστα καὶ νὰ ἀποβῆ σχεδὸν ἄχρηστος εἰς τὴν θρησκευτικὴν διείσδυσιν εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον καὶ εἰς τὴν ἐπικράτησιν ἐπ' αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐντεῦθεν καθίσταται εὐνόητος καὶ ἡ ὑπερβολικὴ ἐκτίμησις τῆς βουλήσεως ἐν τῷ μυστικισμῷ καὶ ἐν τῇ εὐνοοῦσῃ αὐτόν ρωμαιοκαθολικῇ εὐσεβείᾳ»⁴. Ἀποφαίνεται δὲ κατὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀξίας τῶν ἐν τῷ ναῷ λατρευτικῶν μέσων, ὅταν λέγει ὅτι «ὅπως κατέδειξε λεπτομερῶς ὁ K. Girgensohn, ἡ ἐποπτικότης παρακωλύει πολλαχῶς τὰ ψυχικὰ γεγονότα καὶ δεσμεύει τὴν ἐνόρασιν»⁵.

Οὕτω ὁ Gruehn ἐρευνῶν πειραματικῶς διαπιστοῖ, ὅτι ἡ Λουθηρανικὴ δογματικὴ διδασκαλία εἶναι κατὰ πάντα σύμφωνος πρὸς τὰ θρησκευτοψυχολογικὰ πορίσματα. Ἄν ἦτο οὗτος ρωμαιοκαθολικὸς θὰ κατέληγε καὶ πάλιν εἰς τὰ αὐτὰ πορίσματα; Συμφώνως πρὸς ὅ, τι ἐλέχθη ἐν τοῖς προηγούμενοις εἶναι πρόδηλον, ὅτι τὰ πορίσματα του θὰ εἶχον τότε ἀνάλογον δογματικὴν ἀπόχρωσιν.

Ἄλλὰ πλὴν τοῦ Gruehn καὶ ὁ Berguer διαπιστοῖ πλήρη συμφωνίαν τῶν θρησκευτοψυχολογικῶν πορισμάτων πρὸς τὰς δογματικὰς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας τῶν διαμαρτυρουμένων εἰς ἣν καὶ αὐτὸς ἀνήκει. Δεχόμενος τὰς θρησκευτοψυχολογικὰς ἀπόψεις τῶν μεγάλων ἀμερικανικῶν θρησκευτοψυχολόγων W. James καὶ E. Starbuck ὑποστηρίζει, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν ψυχικὸν γεγονός τελεῖται κυρίως ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ (Subconscient) καὶ ἐπομένως ἡ βούλησις, ὡς καὶ παρὰ τῷ Gruehn, κατέχει δευτερεύουσαν μόνον θέσιν. «Ἐν τῇ αἰφνιδίᾳ ἐπιστροφῆ, λέγει οὗτος, τὸ ὑποσυνειδήτῳ διαδραμα-

1. W. Gruehn, σελ. 135.

2. W. Gruehn, σελ. 127.

3. W. Gruehn, σελ. 20.

4. W. Gruehn, σελ. 94.

5. W. Gruehn, σελ. 121.

τίζει κεφαλαιώδη ρόλον». ¹ Διὰ τοῦτο «εἰς τὰς αἰφνιδίους ἐπιστροφάς ἢ θέλησις δίδει ἀπλῶς μίαν πρώτην ὄθησιν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἰδεώδους, ἀλλὰ ἐὰν ἐπιμείνη αὕτη εἰς τὴν προσπάθειάν της, ἢ προσπάθεια αὕτη συντρίβεται ἐπὶ χαλκίνου τινὸς τείχους. Διὰ τὸ νὰ χωρήσουν ὁμαλῶς τὰ πράγματα ἀπαιτεῖται, ὅπως ἢ βούλησις παραιτηθῇ τῆς προσπάθειάς της, ὅπως δεχθῇ αὕτη νὰ ἐξέλαιφθῇ... αὕτη ἢ ἀνικανότης τῆς βουλήσεως, νὰ ἐπιτύχη διὰ τῆς ἰδικῆς της δυνάμεως τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα περιέχεται, ἄλλως τε, κατὰ τρόπον ἀνάγλυφον εἰς πολλὰ ἐκ τῶν μεγάλων «Credo» τῶν διαμαρτυρομένων. Εἶναι ἢ ἀνικανότης τοῦ ἀμαρτωλοῦ ἀνθρώπου ἢ ὑποστηρικθεῖσα ὑπὸ τῶν Μεταρρυθμιστῶν καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Ἁγ. Αὐγουστίνου. Χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν, καὶ αὕτη ἢ βοήθεια προσεγγίζει τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ ἀσυνειδήτου (Inconscient)». ² Ἄλλὰ, ὡς γνωστόν, τὸ μέσον δι' οὗ σῴζεται ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ἢ πίστις, ἢ ὁποῖα πάλιν, συμφώνως πρὸς θεμελιώδη δογματικὴν διδασκαλίαν τῶν διαμαρτυρομένων, εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον (K. Holl, E. Seeberg). Τὸ αὐτὸ διαπιστοῖ καὶ ὁ Berguer κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων. «Ἡ ψυχολογικὴ ὄψις τῆς πίστεως θεωρεῖται διττῶς. Ὅτε μὲν ἐμφανίζεται αὕτη ὡς μία παθητικὴ καὶ ἐνστικτώδης διάθεσις δοθεῖσα εἰς τὸ ἄτομον ἀθελήτως (Don de Dieu)... ὅτε δε, ἀντιθέτως, ὡς μία ἐνεργὸς διάθεσις, ἐκουσία καὶ ἐξηρημένη ἐκ τοῦ ἀτόμου, καὶ τῆς ὁποίας εἶναι οὗτος ὑπεύθυνος». ³ Οὕτω διακρίνει τὴν κατὰ τὰς πίστεως (État de foi), ἢ ὁποῖα «εἶναι ἐκδήλωσις μιᾶς ὑποσυνειδήτου καταστάσεως» καὶ τὴν πρᾶξιν πίστεως (Acte de foi), ἢ ὁποῖα «εἶναι ἐνέργεια τῆς συνειδητῆς προσωπικότητος καὶ τῆς θελήσεως αὐτῆς». ⁴ Ἡ κατάστασις πίστεως, εἶναι κατὰ τὸν Berguer ἐν δῶρον τοῦ Θεοῦ, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ δὴ τοῦ χωρίου Ρωμ. 12,3, ἐνθα λέγεται, ὅτι ὁ Θεὸς ἐμέρισεν εἰς ἕκαστον ὀρισμένον μέτρον πίστεως καὶ τοῦ Λουκᾶ 17, 5, ἐνθα οἱ Ἀπόστολοι ζητοῦν ἀπὸ τὸν Κύριον νὰ τοὺς προσθέσῃ πίστιν. Εἶναι, λοιπόν, ἢ κατάστασις πίστεως (L'état de foi) «μία χάρις προσφερομένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ». Διὰ τὸ νὰ κατανοήσῃ τις ὅμως τὴν πίστιν αὐτὴν ὀφείλει νὰ ἐνοήσῃ καλῶς τὴν πρᾶξιν πίστεως (Acte de foi). Κατὰ τὸν Berguer αἱ πράξεις πίστεως προκαλοῦνται ἐκ τῆς ἀμφιβολίας, ἢ διατελῇ τις ἢ ὅχι ἐν τῇ πίστει. «Ἡ εὐκαιρία τῆς πράξεως πίστεως εἶναι πάντοτε εἰς δισταγμὸς, μία ἀβεβαιότης, μία ἀμφιβολία, δηλ. μία ἔλλειψις καταστάσεως πίστεως, μία ἀνεπάρκεια καταστάσεως πίστεως. ... Ἐν τῇ καταστάσει πίστεως, ἢ στάσις τοῦ ὑποκειμένου εἶναι μία πλήρης ἀποδοχὴ τῆς πραγματικότητος

1. G. Berguer, ἐνθ. ἀν. σελ. 83.

2. G. Berguer, ἐνθ. ἀν. σελ. 82.

3. G. Berguer, ἐνθ. ἀν. σελ. 139.

4. G. Berguer, ἐνθ. ἀν. σελ. 139

τοῦ ἀντικειμένου τῆς πίστεως· μόλις ὅμως ἐμφανίζεται εἰς τὸ ὑποκείμενον μία ἀμφιβολία περὶ τῆς πραγματικότητος αὐτῆς εὐθὺς ἀμέσως ἐμφανίζεται ἡ κατάστασις πίστεως καὶ δὲν δύναται νὰ ἀποκατασταθῇ, εἰ μὴ μόνον διὰ μᾶς πράξεως στηριζομένης ἐπὶ συνειδητῶν αἰτίων. Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως αὐτῆς δὲν περιοριζόμεθα πλέον νὰ πιστεύωμεν ὑπονοουμένως, ἀλλὰ γνωρίζομεν ὅτι πιστεύωμεν»¹. Δηλ. ἡ πρᾶξις πίστεως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς καταστάσεως πίστεως καὶ τὴν ἐνισχύει². Πάντως ὅμως «ἡ πρᾶξις πίστεως ἐπεται πάντοτε καὶ προσδιορίζεται ὑπὸ μιᾶς ἀορίστου, ἐνστικτώδους καὶ ὑποσυνειδήτου καταστάσεως πίστεως»³, ἡ ὁποία, ὡς εἶπεν, εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ. Αἱ θεμελιώδεις αὐται θρησκευτοψυχολογικαὶ διαπιστώσεις τοῦ Berguer ἀρκοῦν, διὰ νὰ καταδείξουν καὶ ἐνταῦθα τὸν ἐντονὸν ὑποκειμενικὸν χρωματισμὸν τῆς θρησκευτοψυχολογικῆς ἐρεύνης καὶ νὰ συμμαρτυρήσουν ὁμοῦ μετ' ἄλλων σχετικῶν μαρτυριῶν περὶ τῆς βεβιασμένης καὶ ἐνσυνειδήτου ἢ μὴ συμφωνίας τῶν θρησκευτοψυχολογικῶν πορισμάτων ἐκάστου ἐρευνητοῦ πρὸς τὰς ὑποκειμενικὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις.

8. Αἱ κύρια ὄψεις τοῦ μεθοδολογικοῦ προβλήματος τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας.

Ὅτι ἐλέχθη μέχρι τοῦδε ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, ἂν καὶ δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἐξαντλεῖ τὸ θέμα, παρουσιάζει ὅμως τὰς σπουδαιότερας πλευρὰς καὶ ὄψεις τοῦ μεθοδολογικοῦ προβλήματος τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας καὶ ἐπιτρέπει, μετὰ σύντομον ἀνασκόπησιν αὐτῶν, νὰ καθορισθῇ ἡ ὁδὸς δι' ἧς δύναται τις νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν εὑρεσιν καὶ τὸν καθορισμὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πλησιέστερον πρὸς τὸ ἀντικειμενικῶς ὀρθὸν εὐρισκομένων θρησκευτοψυχολογικῶν μεθόδων. Διεπιστώθη δηλ. μέχρι τοῦδε ὅτι·

1) Καθαρῶς ἐμπειρικὴ μελέτη, σπουδὴ καὶ ἐρμηνεία τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων ἄγει εἰς ἀσυμφωνίαν μετὰ τῶν ἐρευνητῶν περὶ τῶν σπουδαιότερων θρησκευτοψυχολογικῶν πορισμάτων. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι μόνη ἡ ἐμπειρία δὲν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀντικειμενικὸν κύρος ἔχοντα τοιαῦτα πορίσματα. Καὶ μάλιστα δι·

α) Ἐμπειρικὴ ἀπλῶς σπουδὴ τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων ὀδηγεῖ εἰς ὑποκειμενισμὸν ἀντιτιθέμενον πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν τῶν φαινομένων αὐτῶν.

β) Ἡ ἐπὶ μόνων τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων στηριζομένη θρησκευτοψυχολογικὴ σπουδὴ ἄγει εἰς ψυχολογιαρχίαν (Psychologismus) καὶ δὴ

1. G. Berguer, σελ. 142.

2. G. Berguer, σελ. 145, 147.

3. G. Berguer, σελ. 145.

θεολογικήν, διὰ τῆς ὁποίας ὑπερτιμᾶται ἡ σπουδὴ αὕτη καὶ καθίσταται ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας ἡ μόνη μέθοδος τῆς θεολογίας. Τοῦτο ἐκτὸς τοῦ ὅτι, ὡς ἐλέχθη, ἤδη, ὀδηγεῖ εἰς ὑποκειμενισμόν καὶ σχετικοκρατίαν καταντᾶ καὶ εἰς παραγνώρισιν τῆς θεολογικῆς σπουδαιότητος καὶ βαρύτητος τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἐξ ἧς λαμβάνει ἡ θεολογία τὸ πρὸς ἐπεξεργασίαν ὑλικὸν αὐτῆς καὶ μετὰ τῆς ὁποίας συνδέεται ὀργανικῶς καὶ ἀναποσπάστως¹.

2) Κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων δὲν πρόκειται περὶ «ἐμπειρικῆς» σπουδῆς συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν δεδομένου, ὅτι τὸ ἐρευνῶν ἐγὼ εἶναι ταύτοχρόνως καὶ ἐρευνώμενον πεδίον. Ἡ κεντρικὴ αὕτη δυσχέρεια ὀφειλομένη εἰς τὴν φύσιν τῶν ἐν λόγῳ φαινομένων κλονίζει ἤδη τὴν βᾶσιν τῶν κριτηρίων, δυνάμει τῶν ὁποίων χαρακτηρίζει τις τὰς θρησκευτικὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ὡς «ἐμπειρικὰ» δεδομένα. Δεικνύει δηλ. ὅτι δὲν πρόκειται περὶ καθαρῶς ἐμπειρικῶν δεδομένων, ἐφ' ὅσον ἐλλείπει ἐνταῦθα ἡ κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀποστασις μεταξύ ἐρευνητοῦ καὶ ἐρευνωμένου ἀντικειμένου. Ἐφ' ὅσον δηλ. κυρία μέθοδος ἐρεύνης εἶναι πάντοτε

1. Κατὰ τὸν Λούβαριν «ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας δὲν δύναται νὰ ἀποβῆ ἡ μόνη μέθοδος τῆς θεολογίας. Τὸ αἷτημα τοῦ ἀμερικανοῦ Leuba καὶ τοῦ γερμανοῦ Vorbbodt δὲν εἶρον διὰ τοῦτο ἀπήχθην μεταξύ τῶν θεολογικῶν κύκλων. Ὁ πρῶτος ἐπίστευεν ὅτι ἡ θεολογία ὄφειλε νὰ καταστῇ αὐστηρῶς ψυχολογικὴ ἐπιστήμη, ἐφ' ὅσον ἐπεθύμει νὰ διατηρήσῃ τὸν ἐπιστημονικὸν τῆς χαρακτήρα. Ὁ δεῦτερος προσεπάθησε νὰ μεταβάλῃ αὐτὴν εἰς ψυχολογίαν» («Θεολογία» τ. ΚΓ' / 1952 Α'. σελ. 55). Τοιαῦται τάσεις σημαίνουν πολλὰκις τελείαν ἄρνησιν τῆς πραγματικότητος τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἧτις μόνη καθορίζει τὴν ἀκολουθητέαν πορείαν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἐκκλησίας καὶ προσδιορίζει τὰ μέσα καὶ τὸν τρόπον τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς καὶ προόδου αὐτῆς. Εἶναι ἴσως οὐχὶ ἀπλῶς ἐκπληκτικόν, ἀλλὰ μᾶλλον σκανδαλιστικόν τὸ γεγονός, καὶ διὰ τὸν πλέον φιλελεύθερον προτεστάντην, ὅτι ὁ Gruehn εἰς τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν καὶ μνημονευθὲν ἤδη ἔργον αὐτοῦ Die Frömmigkeit der Gegenwart, ἐκφράζει ἰσχυρογνομόνως τὴν ὑπερβολικὴν καὶ ἀπεριόριστον ἐμπιστοσύνην του εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν ἀναμένων ἐξ αὐτῆς καὶ μόνον τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τῆς ἐκκλησίας. «Ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις κρατοῦσα περὶ θρησκείας ἀντίληψις, λέγει οὗτος, ἀπόλεσεν τὸ κύρος αὐτῆς καὶ ἤδη ἀμφισβητεῖται. Ἀξιόλογος ἀριθμὸς πιστῶν, ὀλόκληρα ρεύματα τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ διέκοψαν τοὺς δεσμούς των μετὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ μορφώνουν ἰδίαν ἔννοιαν περὶ τῆς εὐσεβείας... εἶναι φανερόν, ὅτι πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ μετὰ προσοχῆς, καθαρῶς ἐπιστημονικῶς, ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων καὶ νὰ διευκρινισθῇ» (σελ. 7). Ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία τῆς θρησκείας θὰ ἀπαντήσῃ ἐπίσης εἰς τὸ ἐρώτημα: εἰς τί ὀφείλεται ἡ ὀλονὲν αὐξανομένη κατὰπτωσις (Verfall) τῶν ἐκκλησιῶν μας (σελ. 8). Οὕτω παρίσταται ἡ θρησκευτοψυχολογικὴ σπουδὴ ὡς τὸ μόνον μέσον διὰ νὰ ἔχωμεν μίαν ἀπάντησιν εἰς τὸ ποῦ ὀφείλεται ἡ «κατὰπτωσις» τῆς ἐκκλησίας καὶ πῶς δύναται αὕτη νὰ ἀνορθωθῇ. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος σημαίνει ἀπαρᾶδεκτον ψυχολογιαρχίαν καί, ὡς ἐλέχθη, ἄρνησιν τῆς Θ. Ἀποκαλύψεως.

ἡ αὐτοπαρατηρησιὰ (Selbstbeobachtung) πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ὑποκειμενικῆς κατὰ βάσιν πείρας, ἣ ὅποια εἶναι μὲν οὕτως ἢ ἄλλως «ἐμπειρικὸν δεδομένον» οὐχὶ ὅμως ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Πρὸς τοῦτοις ἡ ὀργανικὴ ἐκβλάστησις τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων ἐκ τῆς ἀκαθορίστου φύσεως τῶν βαθέων τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ ἐγὼ ἀφαιρεῖ ἐκ τῶν φαινομένων τούτων τὸ δικαίωμα τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς «ἐμπειρικῶν». Ἀφοῦ δηλαδὴ τὰ ψυχικὰ θεμέλια καὶ αἱ ρίζαι αὐτῶν παραμένουν ἄγνωστοι καὶ δὲν δύνανται νὰ συλληφθοῦν, εἰς ἣν ἔκτασιν καὶ τὰ φυσικὰ δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἐμπειρικὰ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν τελευταίων τούτων.

3) Ἡ σύνολος ὑφ' ἣ τοῦ θρησκευτικοῦ ψυχικοῦ φαινομένου καὶ δὴ τοῦ κεντρικοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος δὲν εἶναι ψυχικῆς μόνον φύσεως. Ἐν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸ θεμελιώδες θρησκευτικὸν ψυχικὸν γεγονός δὲν εἶναι ψυχικῆς μόνον φύσεως. Εἶναι μίᾳ ὁλότῃ στοιχείῳ ἢ περιεχομένῳ ἐσώτατα μετ' ἀλλήλων συνυφασμένων. Ἡ ἐπιχειρουμένη διὰ τῆς θρησκευτοψυχολογικῆς σπουδῆς ἀπομόνωσις τῆς ψυχικῆς ὑφῆς καὶ μελέτη καὶ ἐρμηνεία αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει μεθόδων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν συνιστᾷ παραγνώρισιν τῆς ὁλότῃ ταύτης, ἣ ὑπ' ἄψιν λῆψις τῆς ὁποίας δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς εὐστοχὸν ἐρμηνείαν τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἐάν, ὡς εἶπομεν ἤδη, θεωρήσωμεν ὅτι τὸ θρησκευτικὸν ψυχικὸν φαινόμενον ὁμοιάζει πρὸς ναὸν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τελεῖται ἡ συνάντησις τοῦ ἐγὼ μετὰ τοῦ ὑπερδυνάμου ὄντος, τοῦ Θεοῦ, τότε μίᾳ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ «οἰκοδομικῇ» σπουδῇ αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου «θρησκεία». Δυνατὸν νὰ ἐνδιαφέρῃ ἀμέσως τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην τῆς ἀρχιτεκτονικῆς οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν Θεολογίαν, ἣ ὅποια διὰ μιᾶς τοιαύτης σπουδῆς μόνον ἄκρως περιφερειακὰ στοιχεῖα τῆς θρησκείας δύναται νὰ μελετήσῃ. Ὡς ἤδη ἐλέχθη ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας προπαρασκευάζει τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας. Ἄν πράγματι πρέπη νὰ συμβαίνει αὐτὸ τότε, ἐφ' ὅσον «ἐμπειρικῇ» σπουδῇ τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων ὁμοιάζει πρὸς οἰκοδομικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν σπουδὴν ἐνδὸς ναοῦ, διερωτᾷται τις πῶς ἡ σπουδὴ τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκτίσθη εἰς ναὸς δύναται νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς συναντήσεως τοῦ ἐγὼ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Παρομοίᾳ ἀπομόνωσις ἐπεχειρήθη, ὡς γνωστὸν, καὶ εἰς τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος. Σήμερον ὅμως ἡ ἀμοιβαία καὶ ἀπαραγνώριστος σχέσις σώματος καὶ ψυχῆς εἶναι στοιχειώδες ἰατρικὸν ἄξιωμα. Πᾶς ἰατρός γνωρίζει, ὅτι εἰς ἀντικειμενικῶς ἰσχύουσιν γινῶσιν φθάνει τις μόνον κατόπιν σπουδῆς ὑπὸ τὸ πρῶμα μιᾶς ζώσης ψυχροσωματικῆς ὁλότῃτος. Εἰδικῶς δὲ περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ψυχικοῦ φαινομένου ὀφείλει τις νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ μέρος οὐχὶ μόνον μιᾶς ψυχικῆς ὁλότῃτος, ἀλλὰ καὶ ἐνδὸς εὐρυτέρου ὄλου ἐκ

τοῦ ὁποίου, καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν θρησκευτοψυχολογικὴν σπουδὴν, οὐδόλως πρέπει νὰ ἀποσπᾶται καὶ νὰ ἀπομονοῦται.

4) Ἐνῶ ἡ ἐμπειρικὴ σπουδὴ καὶ ἐρμηνεία τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀξιοῖ προϋποθέσεις καὶ μεθόδους ἀντικειμενικοῦ χαρακτῆρος πρὸς διατύπωσιν ἀντικειμενικῶν θρησκευτοψυχολογικῶν πορισμάτων, ἐν τούτοις ἄνευ ἰδίου σχετικοῦ βιωματικοῦ περιεχομένου εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ ὀρθῶς τὰ φαινόμενα ταῦτα ὁ θρησκευτοψυχολόγος ἐρευνητής. Πρόκειται δηλ. ἐνταῦθα, ὅπως ἀντιλαμβάνεται πᾶς τις, περὶ μιᾶς ὀξείας «μεθοδολογικῆς ἀντιφάσεως», διότι ἐνῶ ἀφ' ἐνός ζητεῖται ἀποκλεισμὸς παντὸς ὑποκειμενικοῦ στοιχείου καὶ ἀξιολογικῆς τινος κρίσεως, ἀφ' ἑτέρου τὰ ὑποκειμενικὰ θρησκευτικὰ βιώματα ἀναγνωρίζονται ὡς ἕως ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τῆς θρησκευτοψυχολογικῆς ἐρεύνης. Εἶναι ὅμως αὐτονόητον, ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ προσωπικότης τοῦ ἐρευνητοῦ, ὡς εἴπομεν, εἶναι, τρόπον τινά, οὕτως ἢ ἄλλως, δέσμη ἀξιολογικῶν ροπῶν οὐδὲν προϋποτιθέμενον βιωματικὸν περιεχόμενον δύναται, ὡς ἐκ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸ κέντρον τῆς προσωπικότητος τὸ ἐγώ, νὰ στερεῆται ἀξιολογικῶν κρίσεων.

Οὕτω τὸ γενικὸν συμπέρασμα τῆς ἀναλύσεως τοῦ μεθοδολογικοῦ προβλήματος εἰς τὰς κυρίας αὐτοῦ ὕψεις δεικνύει, ὅτι εἰς γενικὸν κύρος ἔχουσα γνώσιν τοῦ θρησκευτικοῦ ψυχικοῦ βιώματος δὲν δύναται νὰ καταλήξῃ ἡ ἐμπειρικὴ ἀπλῶς σπουδὴ αὐτοῦ ἐκ μέρους τῆς ψυχολογίας. Ἀπαιτεῖται νὰ συμπληρωθῇ ἢ νὰ δοθῇ ἡ γνώσις αὕτη «ἀλλαχόθεν», τοῦλάχιστον εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ κεντρικὰ θρησκευτικὰ βιώματα. Τὸ ἀντικειμενικῶς ὀρθὸν καὶ ἀληθὲς δέον νὰ δοθῇ «ἐξωθεν». Τότε μόνον δύναται καὶ ἐνταῦθα νὰ συμβῇ ὅ,τι ζητεῖται καὶ διὰ τὴν ψυχολογίαν τῆς γνώσεως ὁ von Varga. Κατ' αὐτὸν «μόνον ὅταν ἔχη δοθῇ καὶ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀλήθεια δι' ἄλλης ὁδοῦ, δύναται ἡ ψυχολογία τῆς γνώσεως νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἐργασίαν της, ἥτις συνίσταται εἰς τοῦτο, νὰ φέρῃ αὕτη; κατὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀλλαχόθεν διατηρουμένης ἀληθείας, εἰς ἐπιστημονικὴν παράστασιν ἐκδηλουμένης ψυχικᾶς λειτουργίας»¹. Ποία ὅμως εἶναι ἡ πηγὴ ἐκείνη, ἡ ὁποία δύναται νὰ παράσχῃ εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς θρησκείας τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου;

9. Οἱ ὅροι τῆς ἀντικειμενικῆς σπουδῆς τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Ἐφ' ὅσον ἡ θρησκεία καὶ δὴ ἡ χριστιανικὴ συνιστᾷ θρησκείαν, ἡ ὁποία δὲν ἐφευρέθη καὶ ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐδόθη «ἀλλαχόθεν», σημαί-

νει ὅτι ὀφείλει τὴν γένεσιν αὐτῆς εἰς παράγοντας ἀκραιφνοῦς ἀντικειμενικοῦ κύρους. Οἱ παράγοντες οὗτοι εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ Θεός, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις, ὡς ἔκφρασις τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ. Δια τῆς τελευταίας ταύτης «παρέδωκεν» εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Θεός «κανόνας» καὶ «νόμους» καθολικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ κύρους, οἱ ὁποῖοι προσδιορίζουν σαφῶς καὶ διέτουν οὐχὶ μόνον τὸ κεντρικὸν θρησκευτικὸν βίωμα, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς ἐπὶ μέρους θρησκευτικὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις. Εἶναι μάλιστα πρόδηλον τὸ γεγονός, ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι εἶναι πάντοτε σχετικοὶ καὶ σύμφωνοι πρὸς τὴν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς εἶναι φυσικὸν ἢ σπουδῆ καὶ μελέτῃ αὐτῶν διαφωτίζει πληρέστερον καὶ τὰ κατὰ τὴν ἔκφρασιν καὶ ἐκδήλωσιν τῆς θρησκευτικῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπομένως πᾶσα θρησκευτοψυχολογικὴ σπουδῆ ἐπιθυμοῦσα τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν ὀφείλει οὐχὶ ἀπλῶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ ὡς ἀφετηρίαν αὐτῆς τοὺς ἐν λόγῳ νόμους ἢ ἀρχάς.

Ἡ παραγνώρισις καὶ παραθεώρησις τῆς μεθοδολογικῆς σπουδαιότητος τοῦ ἀντικειμενικοῦ χαρακτῆρος τῶν δεδομένων τῆς θ. Ἀποκαλύψεως ὀδηγεῖ εἰς τό, συνήθως ὑπὸ τῶν ὀρθολογιστῶν ἐν γένει, διαπραττόμενον σφάλμα τὴν ἔρευναν δηλ. τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων διὰ μόνου τοῦ λογικοῦ. Δησιμονεῖται δηλ. καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀξία τῆς πίστεως ὡς μέσου γνώσεως. Ἄν ἡ θρησκεία ᾔτῳ τὸ τὸ τελείως ἀπτὸν καὶ ψηλαφητὸν διὰ μόνου τοῦ λογικοῦ τότε θὰ ἤρκει μόνον ἡ πειραματικὴ μέθοδος καὶ σπουδῆ. Ἐφ' ὅσον ὅμως πᾶν θρησκευτικὸν ψυχικὸν φαινόμενον ἐνέχει τὸ ὑπὲρ λόγον, ὅπερ μόνον διὰ τῆς πίστεως δύναται νὰ συλληφθῇ, ὀφείλει ὁ θρησκευτοψυχολόγος ἔρευνήτης νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἔρευναν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς πίστεως. Τοῦτο τονίζει καὶ ὁ Λούβαρις λέγων ὅτι «μέτρον καὶ κριτήριον τοῦ θρησκευτικοῦ βίου εἶναι τὸ ἀντικειμενικὸν περιεχόμενον τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον ἐδόθη δι' ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ὁποίου ἔκφρασις εἶναι ἡ ἐκκλησία»¹.

Τὰ ἀνωτέρω δεικνύουν σαφῶς ὅτι πᾶσα θρησκευτοψυχολογικὴ σπουδῆ ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἐκκίνησιν ἐκ τῶν γενικῶν ἢ μερικῶν ἀρχῶν καὶ νόμων, οἱ ὁποῖοι παρέδόθησαν ὑπὸ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως. Ἄλλὰ, ὡς εἶναι φυσικόν, ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν Ἱ. Παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Ὅχι μόνον τὴν Ἱ. Παράδοσιν (τὴν Θεολογικὴν ἢ δογματικὴν)¹, οὔτε μόνον τὴν Ἀγ. Γραφήν, ἀλλ' ἀμφοτέρας ὀργανικὰς πρὸς ἀλλήλας ἠνωμένας. Οἱ δύο οὗτοι θεμελιώδεις παράγοντες θὰ καθορίσουν τὴν πορείαν, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ τέλος τῆς θρησκευτοψυχολογικῆς σπουδῆς, ἢ ὁποῖα οὕτω θὰ συντελεσθῇ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν

1. Ν. Α-Θ-Ψ-Β-Α-Ρ-Ι, «Θεολογία», τόμ. ΚΓ' (1952) τεύχος Α', σελ. 51.

1. Β. Β-Ε-Λ-Α, Ἡ αὐθεντία τῆς Βίβλου κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου ἀποτολικῆς Ἐκκλησίας. «Θεολογία» Τόμ. ΚΒ' (1951) στ. Δ' σελ. 602.

γῶσιν τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων. Διότι θρησκευτοψυχολογική σπουδὴ ἐπιτελουμένη ἀσχέτως πρὸς τοὺς παράγοντας αὐτοὺς καὶ αὐτοκαλουμένη «ἐπιστημονική» εἶναι βέβαιον, ὅτι θὰ καταλήξῃ εἰς πορίσματα μὴ συμφωνοῦντα πλήρως πρὸς τὴν Ἱ. Παράδοσιν καὶ τὴν Ἀγίαν Γραφήν, δηλ. πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἐπομένως δὲν θὰ εἶναι ἀντικειμενική, ἀφοῦ τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα περιέχεται μόνον ἐν τῇ θεῖᾳ ἀποκαλύψει. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία συνιστᾷ ἀποκάλυψιν, πᾶσα προσπάθεια μελέτης καὶ σπουδῆς τῶν θρησκευτικῶν ψυχικῶν φαινομένων σημαίνει ἐρμηνείαν τῆς ἀποκαλύψεως. Ἄν ὅμως ἡ ἐρμηνεία αὕτη γίνῃ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εἶναι ὁ μοναδικὸς αὐθεντικὸς ἐρμηνευτὴς τῆς ἀποκαλύψεως, τὰ πορίσματα εἰς τὰ ὁποῖα θὰ καταλήξῃ θὰ ἀντιφάσκουν πρὸς τὴν τελευταίαν καὶ ἐπομένως δὲν θὰ συνιστοῦν ἀντικειμενικὴν ἐρμηνείαν. Δύναται τις δὲ νὰ φθάσῃ (ὡς οἱ διαμαρτυρούμενοι θρησκευτοψυχολόγοι) εἰς πορίσματα ἀντιφάσκοντα τόσον πρὸς τὴν Ἀγ. Γραφήν ὅσον καὶ πρὸς τὴν Ἱ. Παράδοσιν. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς τονίζει καὶ ὁ Β. Βέλλας, ὅτι «ἡ Ἐκκλησία μας ἐπιτρέπει πᾶσαν ἔρευναν, γινομένην δι' ὄλων τῶν ἐπιστημονικῶν μέσων καὶ μεθόδων, διδάσκει ὅμως ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ τὸ αὐθεντικὸν κριτήριον, τὸν αὐθεντικὸν ἐρμηνευτὴν τῆς ἀποκαλύψεως. Ἡ διδασκαλία αὕτη, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἐκκλησίας, ὡς τοῦ Θεοῦ καθιδρύματος, οὐτινος κύριον ἔργον εἶναι ἡ διδασκαλία καὶ ἐρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀποτελεῖ καὶ αἷτημα αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ, διότι αἱ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἐφαρμοζόμεναι μέθοδοι, ὡς προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ὑπόκεινται εἰς πλάνην καὶ σφάλματα. Ἐχομεν λοιπὸν ἀνάγκην ἑνὸς κριτηρίου μετ' αὐθεντίας στηριζομένης οὐχὶ ἐπὶ ἀνθρωπίνων μέσων, ἐρμηνεύοντος τὴν θεῖαν Ἀποκάλυψιν. Τὸ κριτήριον τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ ἐκκλησία».²

Τὸ γενικὸν συμπέρασμα ἐπομένως τῆς παρουσίας μελέτης εἶναι, ὅτι μία ὑγιῆς καὶ ἀντικειμενικὴ ψυχολογία τῆς θρησκείας πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ὑποκειμενικῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων, ὀφείλει νὰ ἔχῃ γνώμονα καὶ ρυθμιστὴν τῆς ἐρέυνης αὐτῆς τὸ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κατεχόμενον ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, διὰ νὰ ἀπολήγῃ πάντοτε εἰς πορίσματα καθολικοῦ καὶ πανανθρωπίνου κύρους.

2. Β. Βέλλας, ἐνθ. ἀν. σελ. 613.